

**A vallás megválasztásának és gyakorlásának szabadsága az
Osztrák Császárságban (1848-1867)**

Jelige: Kócos Hilda

TARTALOM

- I. A vizsgálat tárgya és módszere
- II. A klasszikus szabadságjogok az osztrák politikai gondolkodásban
 - 1. Az emberi méltóság az európai jogi kultúrában
 - 2. A klasszikus szabadságjogok az Osztrák Császárságban a XIX. században
- III. A vallás megválasztásának és gyakorlásának szabadsága
 - 1. Közös rendelkezések
 - 1.1. Az előzmények: a felvilágosult abszolutizmustól a *Vormärzig*
 - 1.2. A *Pillersdorfi Alkotmánytól* a *Májusi Törvényekig*
 - 2. A római katolikus vallás
 - 2.1. A jozefinizmus és hatása
 - 2.2. A bécsi püspöki gyűlés és az 1850-es áprilisi rendelkezések
 - 2.3. Az 1855. évi osztrák konkordátum
 - 2.4. Minisztertanácsi ülések
 - 2.5. A *Májusi Törvények* hatása a római katolikusokra
 - 3. A protestáns vallások
 - 3.1. A felekezeti egyenlőségre irányuló törekvések
 - 3.2. A *Protestáns Pátens*
 - 3.3. A *Májusi Törvények*
- IV. Összegzés
- V. Irodalomjegyzék
- VI. Forrásjegyzék

I. A vizsgálat tárgya és módszere

Sokáig tépelődtem, míg a korszak behatárolásától eljutottam a konkrét témáig, amelyről írni szeretnék. A kor, a hely adott volt: XIX. század, a szűk értelemben vett Osztrák Császárság, azaz a cislejtán területek. Szerettem volna mindent felölelni, és így hosszú ideig nem tudtam választani. A hatalmas tortából végül egyre kisebb szeleteket hagyva, sikerült eljutnom a klasszikus szabadságjogok, azon belül is a vallás megválasztása és gyakorlása szabadságának kérdéséig.

Kutatásom során elsősorban német, másodsorban magyar nyelvű szakirodalmat használtam, illetve feldolgoztam az érintett alkotmányok és minisztertanácsi ülések eredeti szövegét. A következőkben az a célom, hogy egy áttekintést adjak az 1848-1867 közötti korszakról a szabadságjogok, különösen a vallás megválasztásának és gyakorlásának szabadsága tekintetében. Nem olyan korszakról és nem olyan államról szólok, amely a szabadságjogokat említve elsőként az ember eszébe jut. Témaválasztásom jelentőségét ezért pontosan abban látom, hogy a '48-as forradalmi hullámmal kezdődő osztrák alkotmányozási folyamat részeredményeit, majd a neoabszolutista korszak rendelkezéseit és az „enyhülés” korának, az osztrák-magyar kiegyezéshez vezető korszaknak a jogalkotását vetem össze a szabadságjogok egyikére, a szakirodalomban gyakran „anyajogként” aposztrofált vallásszabadság jogára koncentrálni.

A téma feldolgozása során nem tekinthettem el azoktól a társadalmi és politikai tényezőktől sem, melyek a jogpolitikai szándékot alakították, módszeremet tekintve mégis a jogforrások szisztematikus elemzésére szorítkoztam: alcímekként nem az egyes egyházakkal kapcsolatos kérdéseket (az állam és az egyházak viszonya, az egyházi autonómia kérdésköre és a felekezeti jogegyenlősége) adtam meg, hanem kronologikus rendet követtem. A témát szűkítettem azzal, hogy a dolgozat „különös részében” a római katolikus és a lutheri (*evangelica augustana*), illetve kálvini (*evangelica reformata*) egyházakra koncentráltam csak, annak ellenére, hogy változó számú görögkeleti és izraelita kisebbség is élt az Osztrák Császárság cislejtán területén. Az izraelita lakossággal ebben a dolgozatban érintőlegesen sem foglalkoztam, mert rájuk rendszerint külön szabályozás vonatkozott; jogegyenlősítésük történetének feldolgozása önálló munkát igényel.

Munkám *novuma* abban áll, hogy az említett jogforrásokat bemutatva azt a folyamatot vázoltam fel, melynek során a konzervatív Osztrák Császárságban a polgári jogállamiság

követelményei 1848-ban megjelentek, majd leépültek és torzultak, végül pedig ismételtén a liberalizáció irányába mozdultak el.

II. A klasszikus szabadságjogok az osztrák politikai gondolkodásban

1. Az emberi méltóság az európai jogi kultúrában

A klasszikus szabadságjogok az emberi jogok első generációját jelentik, melyek az államhatalommal szembeni korlátként jelentek meg a modern államok kiépítése során. Későbbi generációik a XX. században, a II. világháborút követően bontakoztak ki. Bár egységes terminológia az európai/amerikai jogi kultúrában nem jött létre, hanem tartalma szerint ugyanazokat a kategóriákat az adott jogi norma mögött álló eszme szerint nevezték meg („természetes jogok”, „az ember és a polgár jogai”, „szabadságjogok” stb.), a német jogkörben a szakirodalom többnyire az alapjog kifejezést használja. Alapjogoknak azokat a jogokat tekintették, melyeket az adott állam alkotmánya biztosított minden állampolgár számára. A klasszikus szabadságjogok körébe tartozik a lelkiismereti- és vallásszabadság, a szólás- és sajtószabadság, a személyes szabadság, végezetül a gyülekezési- és az egyesülési jog. A szabadságjogok érvényesülésének feltételeként a klasszikus liberális korszakban a jogegyenlőség elvét és a *John Stuart Mill* által negatív szabadságnak nevezett kritériumot tartották számon, mely utóbbi feltétel lényege abban áll, hogy az állam erőszakot állampolgárával szemben csak akkor alkalmazhat jogosan, ha ezzel más állampolgár jogsérelmét akadályozza meg.¹

Ahogy a későbbi generációknál, úgy a klasszikus szabadságjogoknál is az ún. *dignitas humana*, azaz az emberi méltóság képezte/képezi az alapot, amely egyaránt jelen volt az európai jogi kultúra mindkét gyökerében.

Egyrészt a zsidó-keresztény kultúrában az ember, mint testi-lelki-szellemi létező válik minden más élőlénytől megkülönböztethetővé. Személyként szabad akaratral bír, tehát képes arra, hogy az életét saját belátása szerint alakítsa. A Teremtő képmásaként pedig méltósággal lett felruházva, amely független minden külső tényezőtől, és ezért kizárja a diszkriminációt. Másrészt a görög természetjogi felfogás szerint a különbség ember és ember között nem természetes állapot, hanem csakis erőszak eredményeként jöhet létre. *Arisztotelész* már úgy vélekedett, hogy a szolgai állapot a természetből fakad, emellett a szolgák számára ezen állapot „hasznos és igazságos”. A pappá szentelt *Jusztinianosz* császár szerint a rabszolgaságot kizárja a *ius naturale*, és minden ember szabadnak születik. Ennek ellenére a rabszolgaság intézményét ő sem törölte el.

¹*Kajtár István – Herger Csabáné: Egyetemes állam- és jogtörténet, Dialóg Campus Kiadó, Pécs, 2013, 147-149. o.*

Aquinoi Szent Tamás szerint az ember az „isteni birodalom tagja”, ezáltal méltósággal rendelkezik. Ezen méltóság okán az ember gátat szab a világi hatalomnak, így az uralkodó kötelezettségekkel tartozik alattvalói felé, akik élhetnek az ellenállás jogával a zsarnok uralma ellen. *Ulpinianus* által megfogalmazást nyert – a római köztársaság *mikté politeiájában* érvényesülő – és a későbbiekben sokat emlegetett elv is, miszerint minden hatalom a néptől ered, mely az *imperiumot* az egykori királyi hatáskörökön osztozó magisztrátusokra ruházza. A XIII. században az ellenállás jogát (*ius resistendi*) belefoglalták az angol *Magna Charta Libertatumba* (1215) és a magyar *Aranybullába* (1222) is. Az előző elvek továbbgondolása jelent meg *Locke* társadalmi szerződés elméletében. Eszerint az emberek ellenállást fejthetnek ki, ha az uralkodó vagy a kormány visszaél a bizalmukkal, azaz megsérti az alkotmányos rendet. A XVIII-XIX. századra kialakult felfogás szerint az emberi jogok a morális rendből erednek, és az „egyéni autonómia feltételei”.²

Az emberi méltóság fogalmából következik a jogegyenlőség elve. Az amerikai *Függetlenségi Nyilatkozat* (1776) szerint „az ember egyenlőnek van teremtvé”, jogaik „veleszületett és elidegeníthetetlen” jogok, míg a francia *Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatában* (1789) az ember „szabadnak és egyenlőnek születik”, jogaikat a „természetes, elidegeníthetetlen és megszentelt” jelzőkkel illetik.³ Bár mindkét jogkatalógus alkotmányos elismerésre várt a későbbiekben, ami az USA-ban az 1787. évi alkotmány első 10 kiegészítésével (*Bill of Rights*, 1791) történt meg, Franciaországban pedig azzal, hogy az eredeti vagy módosított *Nyilatkozatot* a rendszerváltások során többnyire az alkotmányok részének tekintették, az európai polgári modernizáció során eszméletörténeti jelentőségük megkerülhetetlenné vált.

2. A klasszikus szabadságjogok az Osztrák Császárságban a XIX. században

A felvilágosult abszolutizmus szerint az állam feladata gondoskodni az egyénről, amely mindennek az értékmérője, tehát biztosítani kell bizonyos jogokat is. Ezeket azonban úgy fogták fel, hogy az állam önkorlátozást gyakorol. A szabadelvű gondolkodás annyiban lép tovább, hogy az embernek nincs szüksége az állam irányítására, önmagának kell megállni a lábán. Legfőbb képviselője a polgárság, amely igyekszik túlnőni az állam gyámkodásán. A

²*Halmi Gábor*: Az emberi jogok igazolása. In: *Halmi Gábor* (szerk.): Az emberi jogok és az európai tradíció. Osiris Kiadó, Budapest, 2002, 20-37. o.

³*Kajtár – Herger*, i. m. 149. o.

törekvések célja nem a teljes népszuverenitás, hanem a hatalommegosztás és az alkotmányosság.

Amikor az Osztrák Császárság a régóta csupán formális államnak tekinthető Német Nemzet Szent Római Birodalmának felbomlásával párhuzamosan létrejött, a konzervatív császári hatalom nem sok hajlandóságot mutatott a liberális szabadságjogok biztosítására. Az udvari elkötelezett természetjogászok azonban megtették azt, amit az adott politikai keretek között tehettek. A természetjogi kódexek sorában ebből a szempontból egyedülálló az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* (*Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch*). Az 1812-ben hatályba lépett kódex kodifikációs munkálatai élén a kor jeles természetjogásza tevékenykedtek, többek között *Martini*, *Sonnenfels* és *Zeiller*⁴. *Sonnenfels* hatása mutatkozik meg abban, hogy a törvénykönyvbe belekerültek az ember veleszületett jogai, ezen belül az élethez való jog, az önvédelem joga és a magánautonómia. *Martini* szintén hozzátett a tervezhető személyes szabadságot biztosító normákat.⁵ A jogegyenlőség elvét egészen addig vitték, hogy az Osztrák Császárság területére lépő rabszolga azonnal szabad emberré válik, amely egyedülállónak számított a korszak egyes államaival szemben. (Más kérdés, hogy az Osztrák Császárságnak nem voltak gyarmatai, ahol rabszolgatartáson alapuló társadalom lett volna.) Az alapjogokról az *OPTK* személyi jogi része úgy rendelkezik, hogy azok születéstől kezdve megilletnek minden állampolgárt és csak törvény korlátozhatja őket.

Az Osztrák Császárság az 1848-67 közötti időszakban több formális értelemben vett alkotmányt is kapott. A dokumentumok gyorsan követték egymást a forradalom utáni években, képviselve mind a korai, mind az érett alkotmányosság követelményeit.

A *Vormärz* időszakában, a márciusi forradalom előtt a *Bécsi Kongresszus* (1815) határozatainak megfelelően a monarchikus legitimitás elvét alkalmazták, azt szigorúan értelmezve és a liberalizmus tételeitől elzárkózva. A *Német Szövetségi Akta* (*Deutsches Bundesakte vom 8. Juni 1815*) ebben a szellemben született meg, és deklarált több jogot a „szövetkezett fejedelemségek és szabad városok alattvalóinak” XVIII. cikkében. A koraalkotmányos keretknél is visszafogottabb tartalmat már önmagában az „alattvaló” kifejezés alkalmazása is jelzi.

A *Pillersdorfi Alkotmány* (*Allerhöchstes Patent vom 25. April 1848*) megalkotásakor – mint a korszakban több másik állam is – az 1831-es belga alkotmányt vették alapul. A korai alkotmányosságot valósította meg, és csak azokban a kérdésekben engedett, amelyek nem

⁴Lásd *Osterloch, Larl-Heinz*: Historische Studien. Joseph von Sonnenfels und die österreichische Reformsbewegung im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus. Matthiesen Verlag, Lübeck und Hamburg, 1970

⁵*Ogris, Werner*: Joseph von Sonnenfels és az osztrák büntetőjog fejlődése. In: Herger Csabáné és Kajtár István: Európai jogtörténeti portrék I. Dialóg Campus, Pécs, 2007, 143-182. o.

sértették az uralkodó szuverenitását. Az alkotmány többségében nem szakadt el a korábbi intézményektől, az uralkodónak meghagyta meghatározó szerepét, az alapjog-katalógust tekintve túllépte a korai alkotmányosság kereteit: a rögzített állampolgári jogok mégis csak államcél-meghatározásként jelentek meg, azaz az alkotmányban felsorolt alapjogokat biztosítékokkal nem vették körül.⁶ Az alapjog-katalógus megnevezése során a „*staatsbürgerlichen und politischen Rechte der Staatseinwohner*” kifejezést használták, azaz deklarálták az állampolgári és politikai jogokat az állam lakói számára. Ezek az ABGB-ben elérhető alapjogok bővítéseként jelentek meg. Az alkotmány elsőként a hit- és lelkiismeret szabadságát rögzítette (17.§), majd meghatározta a törvényes letartóztatás rendjét. Az alkotmány által biztosított jogok közé tartoztak a cenzúra teljes feloldásával a szólás- és a sajtószabadság, illetve a levéltitok sérthetetlensége (19-20.§) is. A 21. szakasz kiterjesztette az előbbi szabadságjogokat azokra is, akik még nem szereztek állampolgári jogokat. A petíciós jogot és az egyesüléshez való jogok úgy szabályozták, hogy azoknak a gyakorlatát majd egy másik törvény fogja kialakítani (22.§). Szabad kivándorlási lehetőséget adtak, valamint a lakóhely szabad megválasztásának a jogát. Mindenkit ugyanolyan had- és adókötelezettség terhelte. A hadsereg mellett alkotmányosan rögzítették a nemzeti gárda életre hívását. A monarchia területén élő egyes vallási felekezetek polgári és politikai jogai közötti különbségek az alkotmány szerint megszűntek; a keresztény és az izraelita vallásúak a birodalomban szabadon gyakorolhatták vallásukat és istentiszteletet tarthattak. Az eljárásjogban nyilvános és szóbeli tárgyalás, valamint a büntetőjogi ügyekben esküdtbíróság bevezetésére került sor.

Az 1848-49-es időszakban az Osztrák Császárság polgári erői a társadalom széleskörű modernizációját szerették volna megvalósítani. Ennek jegyében jött létre a német *Frankfurti Alkotmánytervezethez* (*Verfassung des deutschen Reiches vom 28. März 1849*, ún. *Paulskirchenverfassung*)⁷ hasonlítható *Kremsieri Alkotmánytervezet* (*Entwurf des Österreichischen Reichstages, welcher in der Zeit vom 22. Juli 1848 bis 4. März 1849 getagt hat, zuerst in Wien, ab dem 22. November 1848 in Kremsier*)⁸. A tervezet már az érett alkotmányosság elemeit hordozta magában, ezáltal a népszuverenitás elvén alapul.⁹ Az alapjogokat a kor szelleméhez híven deklarálta.

⁶Brauner, Wilhelm: Osztrák alkotmánytörténet napjainkig. JPTE ÁJK, Pécs, 1994 (Österreichische Verfassungsgeschichte, Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, Wien, 1987), 135-139. o.

⁷<http://www.verfassungen.de/de/de06-66/verfassung48-i.htm>

⁸<http://www.verfassungen.de/at/at-18/verfassungsentwurf49-i.htm>

⁹Brauner, i. m. 141. o.

A népszuverenitásra alapozott alkotmánytervezet alapjog-katalógusa *Pillersdorfi Alkotmányon* túlmenően eredetileg rögzítette azt is, hogy minden államhatalom a néptől ered, de végül ezt törölték a szövegből. A deklarált szabadságjogok itt is csupán államcél-meghatározások voltak. A népszuverenitás elve mellett megjelent a föderalizmus elve, a tartományokon alapuló szövetségi állam. A tervezetben a tartományok egyenlőként voltak meghatározva, illetve delegáltakat küldhettek (volna) a Tartományok Kamarája nevet viselő birodalmi törvényhozási szervbe. Miután a *Reichstag* „megvitatta és elfogadta” az alapjogokat, az alkotmány szövegébe még nem foglalták bele őket, csak a függelékben kaptak helyet a tervezet végén.

Első helyen a törvény előtti egyenlőség állt, mely a klasszikus szabadságjogok alapvető érvényesülési feltétele. Ezen a szakaszon belül tárgyalták a továbbiakban az állampolgárság megszerzésének és elvesztésének törvény és alkotmány általi meghatározottságát; a nép fogalmát, amely az állampolgárok összességét jelölte, azaz származástól, nyelvtől, vallástól vagy egyéb más tényezőtől függetlenül minden állampolgárt; a születési előjogok eltörlését; a közhivatalok megszerzésének képességtől függővé tételét. Ennek az utóbbi rendelkezésnek a tartalma a vallásszabadság érvényesülése kapcsán különösen fontos: a hivatalviselés tehát nem függhet vallási hovatartozástól. Külön ki kell emelni az általános diszkrimináció-tilalmat is, azaz az állampolgárok bármilyen megkülönböztetésre csak személyes érdemek alapján adtak lehetőséget.

A személyes szabadság kérdésköréhez tartozik, hogy a 2. szakaszban eltörölték a privilégiumon alapuló vagy különbíróságokat, és rögzítették, hogy senkit nem lehet letartóztatni törvényes elfogatóparancs nélkül, illetve azt 24 órán belül az elfogottnak át is kell adni. A *writ of habeas corpus* modernizált tartalmú angol (1679), illetve amerikai (1791) intézménye lényegét tekintve ezzel elismerést nyert az osztrák alkotmányjogban is.

Alapvető eljárásjogi elveket is rögzítettek: az eljárás polgári és büntető ügyekben is szóbeli és nyilvános lett (volna), a kivételeket csak törvény határozhatta meg; büntető ügyekben az eljárás indítását a vádelv szerint szabályozták; végezetül politikai ügyekben eltörölték a halálbüntetést.

Az ötödik szakasz rendelkezett a lakás sérthetlenségének jogáról, a hatodik a levéltitok sérthetlenségéről, a levelek elkobzásának módjáról (csak bírói paranccsal lehetséges). A petíciós jog, illetve az aláírásgyűjtés a petíciókhoz korlátlan formában került be a tervezetbe (7.§). Ezen kívül deklarálták a személyek szabadságát, tulajdon szabad áramlását, illetve azt, hogy az állam nem korlátozhatja a kivándorlást. Az osztrák állampolgároknak

jogot adtak a békés, fegyver nélküli gyülekezéshez és olyan egyesületek alapításához, melyek az államra nem veszélyesek.

A 11. § tartalmazta az állampolgárok teljes vallásszabadsághoz való jogát: gyakorolhatják a házi és a nyilvános istentiszteletet, bizonyos korlátozásokkal. Az állam és az egyházak viszonyát törvény szabályozza: minden egyház az állam szabályozása és védelme alatt áll; de a belső viszonyait maga rendezheti, az egyházi vezetők szabad megválasztásának a joga az egyházközösséget és a zsinatot illeti (egyházi autonómia elve). A valláskülönbség nem jelent semmilyen hátrányt vagy előnyt az állampolgárok jogaira és kötelezettségeire nézve (diszkrimináció-tilalom). A felekezetek számára formális jogegyenlőséget biztosított volna a tervezet.

Alapjogként fogalmazták meg polgári házasság intézményének bevezetését, melyet a menyasszony és a vőlegény állami tisztviselő előtt tett egybehangzó akaratnyilatkozata hozott létre. Megjelent a tudomány- és a tanszabadság; a közoktatást állami költségen rendelték fenntartani, és mindenki jogot kapott a szabad gondolatközlésre. A *Kremsieri Alkotmánytervezet* tehát széleskörűen fogalmazta meg az alapjogokat, de sajnos nem léphetett hatályba, mivel az alkotmányozó gyűlést a frissen trónra került, középkori uralkodóeszményhez ragaszkodó és a liberális reformokban veszélyt látó *Ferenc József* császár feloszlatta, és a demokratikus mód helyett oktroy útján adott új alaptörvényt birodalmának.

A liberális abszolutizmus eszméit követve *Ferenc József* centralizálni kezdte birodalmát. A rendszert a politikai jogok teljes hiánya, bürokrácia, besúgóhálózat és cenzúra jellemezte. Mindezek ellenére azonban véghezvitte a jobbágyszabadítást, és a bíróságok működése modernebbé vált.¹⁰ Törekvései egy erős, egységes Ausztria létrehozására irányultak, és ennek jegyében bocsátotta ki az – összbirodalminak szánt – *Olmützi Alkotmányt* (*Kaiserliches Patent vom 4. März 1849, die Reichsverfassung für das Kaiserthum Oesterreich enthalten*).¹¹ Az 1849-es alkotmány a jogeljátszás elméletére épül. Ismét a monarchikus legitimitás elve lett a meghatározó a népszuverenitás helyett.

Az alapjogok tekintetében bár módosítva, de a *Kremsieri Tervezetet* vette alapul, így túllép a korábban hatályban lévő *Pillersdorfi Alkotmányon*. Ugyanakkor az oktroyált alkotmány szintén a korai alkotmányosság kategóriájába sorolható. A koraalkotmányos jogoknak is csak töredékét tartalmazza maga az alkotmány, a többit külön pátenstben foglalták

¹⁰Kajtár – Herger, i. m. 291. o.

¹¹<http://www.verfassungen.de/at/at-18/verfassung49-i.htm>

össze. Ez utóbbi pátens csak a Lajtán túli (ciszlajtán) területeken volt hatályos, ott biztosították az összes állampolgári jogot.¹²

Az 1849-es alapjogi pátensben az uralkodó szuverenitása érvényesült, de alkotmányos keretek közé szorítva. A rögzített állampolgári jogok közé tartozott a nemzetiségek védelme az állam által, a jobbágyság megszüntetése, törvény előtti egyenlőség, a tulajdon sérthetlensége, az ingatlanszerzési szabadság, a kereseti szabadság, a vagyon szabad mozgása, a személy szabad költözködéshez való joga. Az alapjogi pátens a Lajtán túli területek számára adta meg az alapképzéshez való jogot, a szabad véleménynyilvánítást, a sajtószabadságot, a petíciós jogot, az egyesülési és gyülekezési jogot, a vallásszabadságot, a lelkiismeret szabadságát, a tudomány szabadságát, a tanszabadságot, a személyes szabadságot, a törvényes bíró előtti eljárásra való jogot, a lakás sérthetlenségét és a levéltitok sérthetlenségét.¹³ A megfogalmazott alapjogok többsége szükségállapot (például háború) idején felfüggeszthető volt, de az *Olmützi Alkotmány* még nagyobb hibájaként értékelhető az, hogy még a koraalkotmányos kereteket sem biztosította, hiszen intézményeit nem állították fel.

Az 1851. december 31-én kiadott *Szilveszteri Pátens* (*Kaiserliches Patent vom 31. December 1851, R.G.Bl. 2/1852*)¹⁴ nyílt abszolutizmust vezetett be erős centralizációval egybekötve, majd 1852-ben további császári rendeletek korlátozták az alapjogokat. Az 1849-es birodalmi alkotmány hatályon kívül helyezését csupán a jogegyenlőség és a jobbágyság felszámolása élte túl. A '49-es alapjogi pátensből az elismert egyházak nyilvános vallásgyakorlásához való joga, valamint belső igazgatási joguk maradt meg. Az alapjogok államcél meghatározásként irányelvvé degradálódtak az állam számára, mivel hiányzott az érvényesíthetőségük.

Az *Októberi Diploma* (*Kaiserliches Diplom vom 20. Oktober 1860 R.G.Bl. 226/1860*)¹⁵ lazított a centralizáción. Rendelkezései alapul szolgáltak a későbbi fejlődéshez.¹⁶ 1861 februárjában adta ki a császár az ún. *Februári Pátens* (*Kaiserliches Patent, Die Verfassung der österreichischen Monarchie, nebst zwei Beilagen vom 26. Februar 1861*),¹⁷ melyben az alapjogok továbbra is államcél meghatározásokként jelentek meg. Ilyenek voltak a törvény előtti egyenlőség, a jobbágyság megszüntetése, a törvényesen elismert

¹²Brauneder, i. m. 143. o.

¹³Brauneder, i. m. 148. o.

¹⁴<http://www.verfassungen.de/at/at-18/silvesterpatent51.htm>

¹⁵<http://www.verfassungen.de/at/at-18/oktoberdiplom60-i.htm>

¹⁶Lásd Olechowsky, Thomas: Vom Oktoberdiplom zum Februarpatent. In: NÖ Institut für Landeskunde. Studien und Forschungen aus dem niederösterreichischen Institut für Landeskunde 56, St. Pölten, 2013, 22-35. o.

¹⁷<http://www.verfassungen.de/at/at-18/februarpatent61-i.htm>

egyházak és felekezetek autonómiája, a szabad vallásgyakorlat, az egyenlő had- és adókötelezettség (1862-től), a személyes szabadság védelme a törvényes bíróhoz való joggal és a lakás sérthetlensége.

A tárgyalt korszak lezárását az 1867-es *Decemberi Alkotmánytörvények* jelentették, melyek közül a *Staatsgrundgesetz vom 21. Dezember 1867 (R.G.Bl. 142/1867) über die allgemeinen Rechte der Staatsbürger für die im Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder*¹⁸ rögzítette a törvény előtti egyenlőséget (2. cikk), a hivatalok megszerzéséhez egyenlő feltételeket kötött ki mindenki számára (3. cikk), valamint rögzítette, hogy a szabad költözködés jogának és a magántulajdon sérthetlenségének az állam nem szabhat gátat (4. cikk). A 6. cikk szólt a letelepedési szabadságról, a lakóhely szabad megválasztásáról. Továbbá a törvény garantálta a személyes szabadságot (8. cikk) és a lakás sérthetlenségét (9. cikk), melyhez kiegészítésként beillesztették az 1862-es rendeletet a személyes szabadság védelméről.¹⁹ Meghatározásra került a levéltitok sérthetlensége (10. cikk) is. Minden állampolgár számára megadta a petíciós jogot, a gyülekezési és egyesülési jogot, a véleménynyilvánítás szabadságát pedig a sajtó cenzúramentességével garantálta (11-13. cikk). A nemzetiségi kérdések szempontjából meghatározó a 19. cikk, miszerint minden néptörzs egyenjogú, joga van „nemzetisége és nyelve őrzéséhez és ápolásához”. Elismert jogként került bele az alkotmánytörvényekbe a birodalom népeinek egyenjogúsága, de nem biztosított jogként.

¹⁸<http://www.verfassungen.de/at/at-18/stgg67-2.htm>

¹⁹Hellbling, Ernst C.: Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte. Springer Verlag, Wien, 1956, 388-393. o.

III. A vallás megválasztásának és gyakorlásának szabadsága

1. Közös rendelkezések

1.1. Az előzmények: a felvilágosult abszolutizmus korától a *Vormärzig*

Az Osztrák Császárság soknemzetiségű voltához hozzájárult szociális és felekezeti megosztottsága is. A felvilágosult abszolutizmus korában (*Mária Terézia, II. József*) elterjedt az a *protagoraszi homo mensura*-tételre visszavezethető, alapvetően szofista filozófiából táplálkozó nézet, hogy az „ember mindennek az értékmérője, értelem hordozója”, ezáltal maga dönthet életéről, annak körülményeiről, és – *Immanuel Kant* (1724-1804) szavaival élve – képes „kilábalni a maga okozta kiskorúságából”. A kor társadalmi szerződésre vonatkozó elméletei szerint az uralkodóra ugyan átruháznak bizonyos hatásköröket, de ezzel szemben korlátként jelentkeznek az ember elidegeníthetetlen alapjogai. A hatalom az uralkodótól ered a monarchikus legitimitás elvének értelmében, ugyanakkor már jelen vannak az alattvaló jólétére vonatkozó állami törekvések.²⁰

Időben egybeesett ezzel az eszmetörténeti változással az osztrák örökös tartományokban az, hogy az egyházak pluralizmusa az eddigi rekatolizációs törekvések ellenére rögzült. A korszak uralkodói a toleranciával válaszolnak a felekezetek egyenlőségre irányuló törekvéseire. Továbbra is a katolikus vallás volt a meghatározó, és mellette a többi felekezet (az *evangelica augustana*, az *evangelica reformata* és a görögkeleti egyház) csak megtűrt státuszban működhetett. 1774-ben a protestánsok birodalmon belüli áttelepülésre kényszerítését megtiltották, ezáltal *Mária Terézia* idejére már enyhült valamelyest a protestánsok helyzete a katolikus többséggel szemben. Ugyanakkor közel sem volt szó vallási egyenlőségről ebben az időszakban. *II. József Türelmi Rendelete (Toleranzpatent, 1781)* deklarálta a protestánsok és a görögkeletiek számára a vallás szabadságát, ezzel az egyenlőséget a katolikusokkal, de a gyakorlatban hiányzott ennek az elvnek az érvényesíthetősége. A *Toleranzpatent* szerint a katolikus egyház csupán a nyilvános vallásgyakorlás előjogával rendelkezett, míg a lutheránus, kálvini és görögkeleti felekezetek magán vallásgyakorlásra voltak jogosultak.²¹ Az uralkodó felsőbbbsége természetesen érvényesült az egyházakkal szemben.

²⁰Lásd *Cassirer, Ernst*: Die Philosophie der Aufklärung. Tübingen, 1932; *Hazard, Paul*: Die Herrschaft der Vernunft. Hamburg, 1949; Die Kriese des europäischen Geistes 1680-1715. Hamburg, 1939.

²¹*Brauneder*, i. m. 86-89. o.

A *II. József* névvel fémjelezett *Házassági Rendelet* (Ehepatent, 1783) erősen korlátozta a szentszékek bíraskodását. A felekezeti jog szerinti házassági köteléki pereket ezután világi bíróságok tárgyalták, és világi ügyekben az egyházi személyek felett is a világi bíróságok ítéleztek. Az egyház hatáskörében maradt a hitoktatás, és az istentisztelet.²² A pápenség a protestánsok számára megengedő volt a válás tekintetében objektív bontó okok és vétkességi elv esetén, a katolikusok házassága azonban a tridenti zsinat *Tametsi Dekretum*ának értelmében felbonthatatlan maradt. S hogy mindezt az uralkodó miért tehette meg az egyházi hatáskört leszűkítve, az udvari jogászok kellően indokolták.²³ *II. József* halálát követően újra a felekezeti jogok kerültek alkalmazásra, ha a házastársak ugyanazon a valláson voltak, vegyes házasságok esetén pedig a kánonjog érvényesült.²⁴

A XVIII. század végére az állam és az egyházak viszonya Ausztriában rendezést igényelt. A jozefinizmus államegyházisága *II. József* névéhez kötődött, ezáltal a rendelkezések is az ő nevével fémjelzettek. Bár az uralkodó halála előtt a „nevezetes tollvonással” visszavonta több ezer rendeletét, a vallás szempontjából 2 fontos intézkedést megőrzött, mégpedig a *Türelmi Rendeletet* és az alsópapságról szóló rendeletet. A jozefinizmus rendszere megfelelt az abszolút államok általános jellegzetességének abban is, hogy világi állam volt, mely az egyház középkori szuverenitás-elméleteken alapuló jogosultságát az uralkodói politika értékelésére lerázta magáról:²⁵ az állam túlsúlya volt meghatározó, befolyást gyakorolt a területén működő egyházak életére. *II. József* feloszlatta azokat a szerzetesrendeket, amelyek az állam szempontjából haszontalan tevékenységet végeztek (prédikáló rendek például), így a tanító és gyógyító rendek megmaradtak.²⁶ Az egyházi vagyon igazgatása állami felügyelet alá lett vonva,²⁷ különös tekintettel a feloszlátott rendek vagyonára, amelyből egyházalap lett. Az egyetemi oktatásból kivonta az egyház befolyását, így a két evangélikus egyház tagjai 1778-tól járhattak egyetemre.²⁸

Az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* (44-136.§) rendelkezett a katolikus és nem katolikus közötti vegyes házasságokról. A törvénykönyv értelemszerűen világi jogot jelentett, tartalma azonban a házassági jogot tekintve a kánonjogi tételeken alapult. A vegyes

²²Brauneder, i. m. 100-101.o.

²³Lásd Oberste Gewalt des Staates in Rücksicht auf die Ehen (név nélkül), Wien-München, 1784.

²⁴Lásd Herger Csabáné: A nővételtől az állami anyakönyvvezetőig. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2006.

²⁵Lásd Dock, Adolf: Der Souveränitätsbegriff von Bodin bis zu Friedrich dem Großen. Straßburg, 1897.

²⁶Lásd Winter, Eduard: Barock, Absolutismus und Aufklärung in der Donaumonarchie, Europa Verlag, Wien, 1971.

²⁷Hellbling, i. m. 341. o.

²⁸Wandruszka, Adam – Urbanitsch, Peter (szerk.): Die Habsburgermonarchie 1848-1918, Band IV., Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien, 1985, 3-57. o.

házasságok további rendezése egy 1841-es konkordátumban valósult meg, amely lényegében 1938-ig, változtatásokkal (1855, 1868, 1870) fennmaradt. A katolikus házasság feloldhatatlansága ugyaneddig élt. Az *OPTK* a házassági ügyekben való joghatóságot világi hatósághoz utalta.

I. Ferenc uralkodásához köthető az *OPTK* házassági köteléki jogán túl az is, hogy több szerzetesrend működését újra lehetővé tették. Az állam támogatást nyújtott a püspöki iskolák alapításához, és felügyeleti jogot biztosított a papság számára a gimnáziumok és az elemi iskolák felett. Ennek ellenére az állam fenntartotta magának az ún. felsőbb felügyelet jogát minden oktatási kérdésben, és az állam írta elő a tanrendet, illetve a tankönyveket a teológia terén is. 1819-ben a protestánsok számára egyetemi kart alapítottak Bécsben.²⁹

I. Ferenc és *V. Ferdinánd* uralkodása alatt a monarchikus legitimitás elve következetesen érvényesült.³⁰ Harca a népszuverenitás elvének követelményével végigkísérte a XIX. század jogalkotását, de többségében az előbbi érvényesül, utóbbira csak törekvések jelentkeznek. Az abszolút állam államegyházának felszámolása, az állam és a római katolikus egyház összefonódásának lebontása ekkorra már égető kérdésnek bizonyult.

1.2. A Pillersdorfi Alkotmánytól a Májusi Törvényekig

A szabadságjogok iránti igény a polgárság részéről az Osztrák Császárságban is megerősödött a XIX. század közepére. A liberális nemesség szintén támogatta az állam és az egyház elválasztását, illetve az egyház(ak) hatáskörének korlátozását. Ezek a törekvések testet öltöttek többek között a *Pillersdorfi Alkotmányban*, az *Olmützi Alkotmányban* és annak alapjogi pátensében a korai alkotmányosság jegyeit viselve, emellett az érett alkotmányosság kategóriájába sorolt *Kremsieri Alkotmánytervezetben* is megtalálhatóak. Bár a *Kremsieri Tervezet* alapjog-deklarációinak egy részét átvette az 1849-es alapjogi pátens is, az *Olmützi Alkotmány* és az alapjogi pátens mégis visszalépésnek tekinthető a tervezettel szemben, mivel a szabadságjogok nagy része csak a Lajtán túli területekre vonatkozóan került rögzítésre. Mindez összességében azonban csekély jelentőséggel bírt, mivel csupán államcél-meghatározásként jelentek meg az alapjogok biztosíthatóságának hiányában.³¹

Az 1848-as *Pillersdorfi Alkotmány* az Osztrák Császárság első formális értelemben vett alkotmánya volt, amely széleskörűen kívánta biztosítani az állampolgárok szabadságát

²⁹Hellbing, i. m. 341. o.

³⁰Brauneder, i. m. 104. o.

³¹Herger Csabáné: Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2010, 56. o.

azzal, hogy minden állampolgár számára biztosította a lelkiismereti- és vallásszabadságot személyes szabadságként, megszűnt a felekezetek tagjainak polgári és politikai jogai közötti különbség és a törvényesen elismert keresztény, ill. izraelita felekezetek számára engedélyezték a szabad vallásgyakorlást.³²

Az érett alkotmányosság jegyében megalkotott *Kremsieri Tervezet* létrehozatalát alapos bizottsági munka előzte meg. Az alkotmányozó gyűlés egyik albizottsága volt felelős az alapjog-katalógusért. *Ferenc József* és miniszterei, mialatt a kremsieri alkotmányozó gyűlés ülésezett, az egyház kérdését igyekeztek megoldani. A tervezet teljes vallásszabadságot és felekezetek egyenlőségét hirdette. Minden egyház számára megengedte, hogy belső ügyeit igazgassa, ugyanakkor az állam védelme alá rendelte őket. Ezzel az egyházi autonómia iránti igény elismerést nyert – a tervezet szintjén.

A oktrojált *Márciusi Alkotmány* (1849. március 4.) centralizáló jellegéből fakadóan az egész birodalmat egy egésként kívánta szabályozni. A törvényesen elismert egyházak és felekezetek számára megadta a törvény a közös nyilvános vallásgyakorláshoz való jogot, illetve belső ügyeik igazgatásának jogát, valamint a kultusz, az oktatás és jótékonyosság céljára meghatározott intézményekhez, pénzalapokhoz szükséges vagyon élvezetét, de mindezt – tegyük hozzá: természetesen – az állam törvényeinek alárendelten.³³ A vallás megválasztásának és gyakorlásának szabadsága tehát nem korlát nélküli jogként jelentkezett, hanem – ahogy az *Emberi és Polgári Jogi Nyilatkozatban* Franciaországban mintegy fél évszázaddal korábban megfogalmazták – a törvények adta keretek között. A törvények szerepét a francia Alkotmányozó Nemzetgyűlés pontosan abban látta, hogy elválassa a korlát nélküli szabadosságot a mások jogait tiszteletben tartó szabadelvűségtől.

A *Márciusi Alkotmány* a birodalmi ügyek körébe utalta az állam és az egyház közötti viszony szabályozását. Az egyházak formális jogegyenlőséget kaptak. Az egyházi autonómia jegyében a katolikus egyház állami ellenőrzés nélkül, szabadon levelezhetett a Szentszékkal, megszüntették a *placetum regiumot* (királyi tetsvényjog). Ezen felül a katolikus egyház belső büntetőhatalma elismertté vált.³⁴

A *Szilveszteri Pátenst* centralizáló abszolutizmusa hatályon kívül helyezte az 1849-es alapjogi pátenst, kivéve azon rendelkezését, miszerint a törvényesen elismert egyházaknak joga van a közös, nyilvános vallásgyakorlásra³⁵ és belső ügyeik önálló intézésére. Meghagyta az állampolgárok törvény előtti egyenlőségét és fenntartotta a jobbágyság megszüntetését. A

³²Habsburgermonarchie, i. m. 15-18. o.; *Hellbling*, i. m. 371. o.

³³*Hellbling*, i. m. 371. o.

³⁴*Brauneder*, i. m. 149-150. o.

³⁵*Herger*, 2010, 57. o.

pátens kiadásával a népszuverenitás elvét újra elvetették, a hatalommegosztás elve szintén nem érvényesült. A csekély megmaradt alapjog jelentősége elenyésző volt, hiszen érvényesíthetőségük feltételei hiányoztak, de a nyilvánosság kontrollja sem volt problémamentes.³⁶

Az 1855-ös konkordátum értelmében a katolikus egyház ismét az államélet fontos meghatározójává vált. Több állami feladat átkerült a hatáskörébe, ugyanakkor az állam felügyeleti joga ezek felett nem volt biztosítva.³⁷ Ezáltal az állam megszüntette 1848-ban megfogalmazott semlegességét a felekezetekkel szemben, és a katolikus egyház számára széleskörű előjogokat biztosított.³⁸ Az 1855-ös konkordátummal ugyan a katolikus egyház és az állam viszonya rendezésre került, a többi felekezettel szemben ez a lépés még váratott magára. A konkordátum után kifejezetten a katolikus egyház kiemelkedő pozíciója érvényesült. A konkordátumnak megfelelően az 1856. október 8-i császári rendelet új osztrák házassági köteléki jogot léptetett életbe: a jozefinista törvényeket hatályon kívül helyezte és a katolikus egyházi jogot, elsősorban a tridenti zsinat végzéseit újból érvényre juttatta. (1857. január 1-jén lépett hatályba.)³⁹

Az *Októberi Diploma* létrehozása a Birodalmi Tanács munkájához kötődik, melynek tagjai között egyházi méltóságok is jelen voltak. Fontos megemlíteni, hogy a Tanács hatáskörébe tartozott a pénzügyekkel, törvényjavaslatokkal kapcsolatos tanácsadás, illetve adóügyi törvényekhez hozzájárulási joggal rendelkezett.

Ferenc József az összbirodalmi hatályú *Februári Pátensbe* belefoglalta az *Októberi Diplomát*, a *Pragmatica Sanctiót*, Magyarország törvényei közül elismert dokumentumokat és a birodalmi képviseletről szóló alaptörvényt,⁴⁰ hiányzott azonban belőle az alapjogok rögzítése. A kevés államcél meghatározásként deklarált közjog közé tartozott a törvény előtti egyenlőség, az egyforma hivatalviselési esélyek, melynek a vallási diszkrimináció tilalma szempontjából fontos jelentősége volt, illetve a törvényesen elismert felekezetek autonómiája és a szabad vallásgyakorlás. Az állam és az egyház viszonyának rendezése továbbra is az uralkodó hatáskörébe tartozott.⁴¹

A pátens komoly politikai és pénzügyi válság hívta életre, emellett sűrűn váltakozott a vezetői elit összetétele is. Többek között a magyarok adószabotázsa miatt csökkentek az állam

³⁶Brauneder, i. m. 166-168. o.

³⁷Herger, 2010, 57. o.

³⁸Brauneder, i. m. 169. o.

³⁹Lásd Hollsteiner, Johannes: Das österreichische Konkordat in seiner kirchen- und staatsrechtlichen Bedeutung, unter besonderer Berücksichtigung der eherechtlichen Bestimmungen. Leipzig-Wien, 1937.

⁴⁰Kajtár – Herger, i. m. 293. o.

⁴¹Brauneder, i. m. 176-177. o.

bevételei, és az olaszoktól elszenvedett katonai veresége kihatott a belpolitikára is. Az 1850-es évek legvégére kiéleződött a nemzetiségek kérdése is.⁴²

1867-ben az osztrák-magyar kiegyezés megtörténtével és a *Decemberi Alkotmány* elfogadásával a liberális polgárság követelései főleg a konkordátum rendelkezéseire, a kormány szükségállapot-rendeletének korlátozására, és az állampolgári jogokra vonatkoztak.⁴³ A *Dezemberverfassung* öt alkotmánylevele (a kiegyezésről szóló törvény, az állampolgárok jogairól szóló törvény, a birodalmi képviseltről szóló törvény, a birodalmi hatalom szabályozásáról szóló törvény, valamint az állami alaptörvény a kormányzati és végrehajtó hatalom gyakorlásáról) közül a második alkotmánylevél vonatkozott az állampolgárok jogaira. Az alapvető törekvés témánkat tekintve ezekben ismét az állam és az egyház elválasztása volt.⁴⁴ Az alapjogok tekintetében a *Kremsieri Tervezet* szellemiségét követte, amely megjelent (az elvek szintjén) már a *Márciusi Alkotmányban* is, emellett merített az 1831-es belga alkotmányból és a francia alkotmányos elvekből is.

A vallásszabadság gyakorlásáról a 14-16. cikkek rendelkeztek. A 14. cikk garantálta a teljes hit-, és vallásszabadságot mindenki számára. Rögzítette, hogy az állampolgári jogok gyakorlása *független* a vallási meggyőződéstől. Az egyenlőség elve alapján minden törvényesen elismert vallási felekezet számára lehetővé tette a nyilvános vallásgyakorlást, ügyeinek önálló szervezését és irányítását, ugyanakkor az állam fenntartotta magának a jogot a külső ügyek intézésére, és működése is – mint minden szervezeté – az állami törvényeknek alárendelten volt kivitelezhető (15. cikk). Deklarálták, hogy senki nem kényszeríthető vallási tevékenység végzésére, vagy szertartáson való részvételre akarata ellenére. A törvény által elismert egyházak és felekezetek mindegyike rendelkezhetett a kultusz-, oktatás, és jótékonyásra meghatározott intézményekkel, alapítványokkal, javakkal. A törvényesen el nem ismert felekezetek számára a házi istentiszteletet engedélyezte a törvény, feltéve, hogy az nem jogellenes vagy erkölcsbe ütköző.⁴⁵ Ezeken túl biztosította az állam a tudomány és az oktatás szabadságát a 17. cikk szerint. Az iskolák felügyelete az államhoz került, az iskolai hitoktatás pedig az illetékes egyház és felekezet hatáskörébe tartozott,⁴⁶ tehát ez már nem csak a katolikus egyház előjoga volt. A *Decemberi Alkotmány* által a személyes vallásszabadság minden állampolgár számára biztosítást nyert, a közösségi vallásgyakorlás azonban továbbra is korlátozott maradt.

⁴²Zöllner, Erich: Ausztria története. Osiris Kiadó, 2000, 1998, 308-309. o.

⁴³Zöllner, i. m. 315. o.

⁴⁴Herger, 2010, 57-58. o.

⁴⁵Hellbling, i. m. 392. o.

⁴⁶Habsburgermonarchie, i. m. 40-41. o.

A következő évben újra személyi változások következtek be a kormány összetételében. A miniszterelnök *Karl Auersperg* lett, mellette tevékenykedett még számos liberális politikus, többek között *Johann Nepomuk Berger*, *Ignaz Plener*, *Eduard Taffe* és *Eduard Herbst* igazságügy-miniszterként.⁴⁷

Herbst javaslatára születtek meg az állam s az egyház viszonyát rendező, a *Decemberi Alkotmány* meghatározásainak megvalósítására⁴⁸ megalkotott ún. *Májusi Törvények* 1868-ban. A három „*Maigesetze*” a vallási viszonyokat volt hivatott szabályozni. Ezek voltak a házassági törvény, az állami anyakönyvezésről és az iskoláknak az egyházhoz való viszonyáról szóló törvény, valamint az állampolgárok interkonfesszionális viszonyairól szóló törvény.⁴⁹

A házassági törvény visszahozta az *OPTK* szabályait a katolikusok házassága tekintetében, ezen kívül a házassági köteléki pereket újra állami bíróságok elé utalta.⁵⁰ Bevezetésre került a szükségbeli polgári házasság (*Notzivilehe*) intézménye is:⁵¹ a polgári házasságkötés nem volt kötelező, de ha a lelkész megtagadta az esketést, akkor az egyház előtti házasságkötés hiánya nem volt a házasság érvényességére vonatkozó akadály. A világi hatóság előtt tett akaratnyilatkozat a jegyesek választásától függött.⁵² Korábban a vegyes házasságok esetén nehézségek adódtak az egyház joghatóságát illetően, ezt hivatott orvosolni az említett intézmény.⁵³ A szükségbeli polgári házasságot alkalmazták akkor is, ha a házasodni szándékozók nem tartoztak egyik államilag elismert felekezet tagjai közé sem.

Az oktatási és nevelési ügyeket az állam saját hatásköre alá vonta, és rögzítette, hogy az oktatáshoz való jog minden állampolgárt megillet, felekezeti hovatartozására tekintet nélkül (1. és 4.§§). Felügyeleti jogán az állam helyi, kerületi és területi iskolatanácsokat állított fel az iskolákban.⁵⁴ A továbbiakban a vallási közösségek csak az általános- és középiskolák hitoktatással kapcsolatos ügyeire bírtak befolyással (2.§). A vallást oktató tanároknak képesítéssel kellett rendelkezniük, és az oktatási tevékenységre a felettes egyházi hatóságuk jogosította fel őket, ahogy a tankönyveket is az egyházi hatóságnak kellett jóváhagynia (6-7.§). Az állami iskolákban az oktatásnak minden egyház befolyásától

⁴⁷*Zöllner*, i. m. 315. o.

⁴⁸*Herger*, 2010, 58. o.

⁴⁹*Herger*, 2006, 59. o.

⁵⁰Lásd *Rauscher, Joseph Othmar*: Die Ehe und der zweite Hauptstück des Bürgerlichen Gesetzbuches. Wien, 1868.

⁵¹*Herger*, 2006, 59. o.

⁵²*Baltl, Hermann – Kocher, Gernot*: Österreichische Rechtsgeschichte. Leykam Buchverlag, Graz, 2008, 233. o.

⁵³Habsburgermonarchie, i. m. 42-47. o.

⁵⁴*Herger*, 2010, 58. o.

mentesen kellett folynia.⁵⁵ Az iskolák feletti felügyeleti jog tehát állami hatáskörbe került. Ezt kiegészítve adta ki *Leopold Hasner* oktatásügy-miniszter 1869. május 14-én a birodalmi népiskolai törvényt⁵⁶, amellyel bevezetésre kerültek a fent említett rendelkezések, valamint e törvény bevezette az állami 8 éves oktatást, amely kötelező jellegű és a felekezettől független volt. Emellett azonban más államok oktatási törvényeitől eltérő véleményen volt a vallásoktatás fontosságát illetően, és továbbra is fenntartották a kötelező vallásoktatást.

A felekezetek közötti viszonyról szóló törvény szabályozta a vegyes házasságokat és az áttéréseket. Tartalmazta a hit- és vallásszabadság jogára vonatkozó meghatározásokat és elhatárolta egymástól az elismert felekezeteket. A törvény arra az alapelvre épült, hogy az állam pártatlanul áll a felekezetekhez és védi mindnek a jogait. A gyerekekre nézve meghatározta a vallást annyiban, hogy a szülők vallását kövessék, vegyes házasság esetén a fiú az édesapját, a lány az édesanyját. Minden 14. évet betöltött személy azonban jogosult volt arra, hogy szabadon megválassza vallását. Áttérés esetén az állam megkívánta, hogy ennek a lépésnek érvényt szerezzen az illető azzal, hogy a politikai hatóságnál jelzi áttérési szándékát, mint ahogy annak a közösségnek a lelkipásztora felé is jeleznie kell, amelyiknek tagjává kívánt válni. Ez utóbbi kérdésbe már nem avatkozhatott bele az állam, mivel az adott egyház belső ügyet képezte. Az áttérő kötelezettségeire is kihatott általában a vallásváltás, például adományadás tekintetében. Az állam garantálta az egyházi ünnepek zavartalan megtartását, vasárnaponként és ünnepnapokon az istentisztelet közben minden közmunka abbahagyását rendelte el, illetve az istentisztelet közelében erre az időtartamra minden olyan tevékenységet be kellett rekeszteni, amely azt megzavarná.⁵⁷ A törvény tartalmazott ezen kívül rendelkezéseket a temetésekről és az egyházi hozzájárulások bizonyos esetekre szóló tilalmáról is.⁵⁸

A *Májusi Törvények* és a *Decemberi Alkotmánytörvények* által a liberális politikai elit keresztülvitte elképzeléseit. A rendelkezések célja az volt, hogy az állam és az egyház szféráját elhatárolják egymástól és ezzel a katolikus egyház előjogait megszüntessék.⁵⁹ A katolikusok körében azonban nem találtak támogatásra, mivel a *Májusi Törvények* egyben a konkordátum, azaz az egyházi állam és az Osztrák Császárság közötti sajátos nemzetközi szerződés megszégését jelentették.⁶⁰

⁵⁵Habsburgermonarchie, i. m. 42-47. o.

⁵⁶*Baltl – Kocher*, i. m. 233-234. o.

⁵⁷Habsburgermonarchie, i. m. 42-47. o.

⁵⁸*Baltl – Kocher*, i. m. 233.-234. o.

⁵⁹Herger, 2010, i. m. 58. o.

⁶⁰A *Májusi Törvények* értékeléséhez lásd *Leisching, Peter*: Kirche und Staat in den Rechtsordnungen Europas. Freiburg, 1973.

Az 1868-as *Májusi Törvényeket* pár évvel később újabbak követték. 1874-ben szintén három „*Maigesetze*” látott napvilágot.⁶¹ A május 7-i törvény elismerte a konkordátum 1870-es feloldását és vagyonjogi kérdéseket is tárgyalt. A vallási pénzalapról szóló törvény rendezte az egyházi pénzalap helyét az állami vagyon rendszerében; az egyházi alapot, amelyet *II. József* által felosztatott kolostorok vagyona alkotott, állami vagyonnak nyilvánította. Elismerést nyertek azok az eddig nem elismert hitközösségek is, amelyek működése nem volt erkölcstelen vagy jogellenes.⁶²

A *Decemberi Alkotmányt* kibontakoztató *Májusi Törvények* által az állam semlegesnek határozta meg magát. Ennek pedig meghatározó feltétele a felekezetek törvény által biztosított, egymással szembeni egyenjogúsága és a magánszemélyek vonatkozásában a lelkiismereti- és vallásszabadság volt.⁶³ Az állam és egyház elválasztásának folyamata ugyan megindult és jelentős eredményeket értek el e téren, korántsem fejeződött még be, például a kötelező polgári házasság helyett csak lehetőség volt ennek választására: Ausztriában a kötelező polgári házasságot paradox módon csak az *Anschluß* megvalósítása után a német, fajvédelmi elveken és diszkrimináción alapuló házassági törvény vezette be 1938-ban, ami egyben az 1933. június 5-én kötött újabb konkordátum feloldását is jelentette.⁶⁴ Annak vizsgálatát azonban, hogy a konkordátumra miért és milyen politikai viszonyok között kerülhetett sor az ekkor már köztársaságként létező Ausztriában, túllép jelen dolgozat keretein.

2. A római katolikus vallás

2.1. A jozefinizmus és hatása

A katolikus egyház az Osztrák Császárságban erős pozícióval bírt, hiszen az ellenreformáció korszakát sikerrel zárta. Államegyházi pozícióját és széleskörű előjogait tekintve a 19. század közepén választóvonalhoz érkezett. Mivel a jozefinista államegyháziság lebontásának és a szekularizáció igényének kettőse határozta meg a korszak viszonyait, látnunk kell, ténylegesen miben jelent meg az előbbi és mennyiben jelentett váltást ezzel szemben az utóbbi.

A felvilágosult abszolutizmus idején az uralkodók (*Mária Terézia*, *II. József*) számos reformot léptettek életbe a birodalom modernizációja érdekében. *II. József* a királyi

⁶¹Herger, 2010, i. m. 59. o.

⁶²Baltl – Kocher, i. m. 233-235. o.

⁶³Habsburgermonarchie, i. m. 42-47. o.

⁶⁴Lásd Köstler, Rudolf: Das österreichische Konkordatseherecht. Wien, 1937.

tetszvényjog (*placetum regium*) által közvetlen ellenőrzéssel bírt a katolikus egyház és a Szentszék kapcsolata felett. Az általa kiadott, már említett 1781-es *Toleranzpatent* a nem katolikus felekezetek helyzetének rendezését szolgálta, azonban a közösségi vallásgyakorlás továbbra is a katolikusok számára fenntartott jog maradt. Intézkedései kiterjedtek a házassági köteléki jogra (1783, *Ehepatent*) és az oktatás ügyeire is, amelyeket pátensekben szabályozott, de később beillesztett polgári törvénykönyv-tervezetébe (*Josephinisches Bürgerliches Gesetzbuch*).⁶⁵

A jozefinizmus kifejezés tág értelemben *II. József* modernizációs céllal kiadott reformjait, szűkebb értelemben a felvilágosult abszolutizmus államegyháziságát jelenti.⁶⁶ Az újítások támogatói, a jozefinisták, a társadalom fejlődését várták az intézkedésektől. A reformok alapjait a felvilágosodás eszmeisége és a *Habsburgok* elkötelezettsége képezte a katolikus vallás irányába, de hangsúlyozandó az a meggyőződés is, hogy a társadalmat kell szolgálnia az uralkodónak, hivatalnokainak, a tanítóknak, a jogászoknak – és így a papságnak is.⁶⁷ A jozefinizmus rendszere abban is megnyilvánult, hogy az állam feladatai közé új teendők, első sorban az egészségügy és az oktatás is bekerültek, amelyekre eddig nem volt befolyása az államnak. A jozefinista oktatáspolitikája a világi, állami iskolázottságot kívánta megerősíteni az eddig általános egyházi oktatási intézményekkel szemben.

A jozefinizmus idején az egyházak felett erőteljesen érvényesült az állam felügyelete. Megszűnt az egyház adómentessége és a vagyonigazgatása is ellenőrzés alá került. Korlátozva volt ezen túl számos területen, többek között a kolduló rendek működése, a főpapi székek beöltése és intézményeinek működtetése tekintetében, de figyelemre méltó, hogy a kánonjogi szabályok tartalmával szemben álló új jogot, mely vallási meggyőződésüket sértette volna, az állam nem erőltetett rá katolikus alattvalóira.⁶⁸

A XIX. század egyházügyi problémái többnyire abból fakadtak, amit a jozefinizmus jelentett az állam alá rendelt, de államegyházi pozíciót élvező katolikus egyházzal szemben. *I. Ferenc* és *V. Ferdinánd* konzervatív egyházpolitikájától azonban a jozefinizmus lebontását és következetes reformokat nem lehetett remélni. Némi változtatásra került csak sor annak ellenére, hogy *I. Ferenc* az „osztrák egyházpolitika általános revízióját” hirdette meg. Oktatási ügyekben újra megerősödött az egyház befolyása: biztosított volt a diákok „vallási gondozása” és a katolikus püspökök befolyása alatt működtek a nem katolikus iskolák is. Ennek következtében a *Vormärz* időszakában állandó vitatémának bizonyult a jozefinista

⁶⁵Habsburgermonarchie, i. m. 3-15. o.

⁶⁶Brauneder, i. m. 88. o.

⁶⁷Brauneder, i. m. 101. o.

⁶⁸Herger, 2006, 57-58. o.; Brauneder, i. m. 112. o.

egyházpolitika kérdése, amit katolikus oldalról olyan meghatározó személyiségek kezdeményeztek, mint *B. Bolzano, A. Günther, J. E. Veith, S. Brunner, M. Fesl*.⁶⁹

2.2. A bécsi püspöki gyűlés és az 1850-es áprilisi rendelkezések

Mint szó volt róla, az 1848-as évben kezdődő reformsorozat új egyházpolitikai intézkedései a korai alkotmányosság jegyeit viselték magukon. A *Pillersdorfi Alkotmány* adta keretek között lehetőség nyílt a katolikus egyház számára arra, hogy leszámoljanak a jozefinizmus következményeivel.

Az egyháziak a püspököktől várták a kezdeményezéseket, a magas kléruson belül azonban eltérő álláspontok érvényesültek. A bécsi érsek, *Vincenz Milde* körlevelét 1848. március 17-én annak érdekében adta ki, hogy a papságot a forradalmi ideológiától távol tartsa. Két nappal később az udvari káplán, *J. M. Häusle* álnéven (*dr. Fehr*) röpiratot adott ki, amelyben éles kritikával illette a körlevelet. *Häusle* szerint a püspököknek kell fellépniük a jozefinista jogforrásokkal szemben annak érdekében, hogy az államegyháziság lebontásával állam és az egyház között megvalósulhasson az együttműködés. Az érsek azonban minden ilyen kezdeményezést elutasított. Az egyházmegyei papság Prágában is gyűlést tartott, melynek alkalmával üdvözölték az új állami alkotmányt és támogatták az egyház politikai-szociális reformját, a prágai érsek azonban mindettől elzárkózott. Az egyház szabadságait a legélénkebben a linzi püspök, *G. T. Ziegler* támogatta. *Sommaruga* oktatási miniszter liberális oktatási tervzetének okán *Friedrich Schwarzenberg* hercegérsek és bíboros 1848 szeptemberére megyéspüspökeinek részvételével zsinatot hívott össze Salzburgban, amelyen Olmütz és Linz egyházi képviselői vettek részt. Ezen a konferencián az országgyűlés számára egy feliratot készítettek elő, amelyben az egyház számára alkotmányos szabadságjogokat és a világi hatalomtól való függetlenséget szorgalmazták. A próbálkozások azonban itt megrekedtek, mert a *Pillersdorf*-kormányt leváltották és *Pillersdorf* helyét *Doblhoff* vette át. A kormányzat befolyása ettől kezdve háttérbe szorult az egyházpolitikai ügyek rendezésére nézve, míg a kremsieri birodalmi gyűlés, amely 1848. július 2-án kezdte meg munkáját, ezt a területet is alaposan átformálta (volna) tervzetével.⁷⁰

A birodalmi gyűlés két bizottsága közül az egyik a kifejezetten az állampolgárok alapjogaira vonatkozó tervzetet készítette elő. Szeptemberre a *Wiener Zeitung* nyilvánosságra hozta az alapjogi tervzetet. A képviselők közül egymással szemben álltak a

⁶⁹Habsburgermonarchie, i. m. 14-15. o.

⁷⁰Habsburgermonarchie, i. m. 15-18. o.

jozefinista elveket vallók és az azok ellen állást foglalók. A jozefinista képviselők voltak többségben, főleg Felső-Ausztriából, Bécsből, Csehországból, míg az egyház függetlenítésével egyetértők inkább a lengyelek és a tiroliak voltak. A kérdés alakulását nagyban befolyásolták az egyházi személyek által kiadott tanulmányok, állásfoglalások, többek között *M. J. Somerau-Beeckh* olmützi hercegérsek és *Ziegler* linzi püspök írásai. Míg a püspökök egy része teljes önállóságot, egyházi autonómiát kívánt, mások azt várták, hogy az egyházszervezetet állami jogi aktussal rendezik. Ez utóbbi körhöz tartozott a tanári réteg is, akik többségében állami átszervezést szorgalmaztak az elemi iskolákban.

A *Kremsieri Alkotmánytervezetben* a katolikus egyház vonatkozásában jelentős, hogy a felvilágosult abszolutizmus rekatolizációs politikájával szemben szerepelt a lelkiismereti- és vallásszabadság, a felekezeti jogegyenlőség, azaz a privilegizált katolikus egyházi jogállás megszüntetése, és az államhoz fűződő kapcsolat rendezése. Diszkrimináció-tilalmat jelentett, hogy semelyik egyházközösség nem részesülhetett volna állami előnyökben a többivel szemben, míg vallási kérdésekben az erőszaktól történő elzárkózást jelentette az, hogy senki nem kényszeríthető államilag vallási cselekedet vagy szertartás végzésére, vagy kötelezettségeket vállalni olyan kultusz felé, amelyhez nem tartozik (14.§). Az államhoz való viszony lényegét a 15. § rendezte volna: minden vallási közösségnek az állam védelme és törvényei alatt kell állnia, a belső ügyeit viszont saját maga igazgatja és rendezi. Az egyházi közösségeknek és zsinatoknak joguk lett volna szabadon megválasztani elöljáróikat, illetve az egyházi vagyon az állam védelme alatt állt volna. Mindez az egyházi autonómia széleskörű biztosítását jelentette volna annak ellenére, hogy a *Kremsieri Tervezet* munkálatai során még több képviselője akadt a jozefinista elveknek is.⁷¹

Az *Olmützi Alkotmány* a törvényesen elismert egyházak között a katolikus egyház jogait is rögzítette, és ezzel a jozefinizmust elvileg törvényesen megszüntette, bár a gyakorlatban e rendelkezés megvalósítása is hiányos volt.⁷² Az állampolgárok számára teljes vallásszabadságot biztosított ugyan, de a közösségi vallásgyakorlást csak házi istentisztelet keretében engedte, ami visszalépést jelentett a *Kremsieri Tervezethez* képest, ahol a nyilvános vallásgyakorlás is megengedett lett volna. A dokumentum kifejezetten nem mondta ki a felekezetek közötti egyenlőséget, de a törvényesen elismert közösségeknek joga volt a közös, nyilvános vallásgyakorláshoz és belső ügyeik intézéséhez, illetve arra, hogy a kultusz, oktatás és jótékonyság céljára meghatározott intézményekhez, pénzalapokhoz hozzáférjenek. Az elismert egyházak és vallási közösségek az államnak alárendelve működhettek. Ezekkel a

⁷¹Habsburgermonarchie, i. m. 18-21. o.

⁷²*Hosp, Eduard*: Kirche in Österreich im Vormärz. Verlag Herold, Wien-München, 1971, 222. o.

rendeletekkel a katolikus egyház megkapta a belső ügyeinek rendezésére vonatkozó autonómiát.

Az alkotmány *Stadion* belügyminiszter nevéhez köthető, aki a jozefinista rendelkezések eltörlését támogatta. Az alkotmány kidolgozása során a német *Frankfurti Tervezetet* vették alapul, amely az egyházi autonómiát, és az államegyház elvetését, az állam és az egyház egymástól való elhatárolását tartotta fontosnak. Az egyházi szabadság legfontosabb támogatói közé tartoztak *Schwarzenberg* és *Josef Othmar von Rauscher* hercegérsekek, akiknek vezető szerepük volt az *Olmützi Alkotmány* kihirdetése után összehívott püspöki gyűlésen is (1849. április 29. és június 20. között), melyet *Schwarzenberg* vezetett le.⁷³ A kormányzati célkitűzéseket előzetesen részletesen megvitatták az 1849. április 26-27-i minisztertanácsi üléseken.⁷⁴

A belügyminisztérium által összehívott gyűlés célja az volt, hogy az egyházi jogállást megvitassák és a jövőre nézve a kormányzat egyházpolitikájának kereteit egy a Szentszékkal kötött konkordátumban lefektessék. Az egyházi előjáróknak lehetősége nyílt megfogalmazni kéréseiket a kormányzat felé.⁷⁵ A gyűlés egyéb témái a házasság, vallási-, oktatási alapok, templomi vagyon és egyéb javadalmak, oktatás, egyházi igazgatás, egyházi hivatalok, istentisztelet, kolostorok ügyei és az egyházi illetékesség voltak.⁷⁶

Leo Thun-Hohenstein gróf, aki a neoabszolutizmus vallás- és közoktatásügyi minisztereként igyekezett együttműködni a katolikus egyházzal, számos újítás kapcsán vezető szerepet játszott. 1849-ben a vallási ügyeket a belügyminisztertől a közoktatásügyi miniszter hatáskörébe utalták, és ennek az összevont posztnak az első betöltője volt *Thun*. 1850 januárban ő terjesztette a minisztertanács elé megvitatásra a püspöki konferencia eredményeit. A kérdésekről a tanácskozás különösebb eredmények nélkül folytatódott még márciusig.⁷⁷ A kultuszminiszter végül egyéni kezdeményezéssel a császárhoz fordult. A március 14-i ülést *Ferenc József* elnöklete alatt tartották, ennek alkalmával a püspöki kezdeményezéseket újra megvitatták; az uralkodó hatalmával élve lépett fel, valamint felhatalmazta a kultuszminisztert

⁷³Habsburgermonarchie, i. m. 22-23. o.

⁷⁴Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848-1867, Abteilung II, Das Ministerium Schwarzenberg, Band 1, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Bécs, 2002, MR. v. 26. und 27. 4. 1849.

⁷⁵*Hosp*, i. m. 222. o.

⁷⁶Habsburgermonarchie, i. m. 23-24. o.

⁷⁷Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848-1867, Abteilung II, Das Ministerium Schwarzenberg, Band 2, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Bécs, 2005, MR. v. 15., 16. und 17. 1. 1850.

a tervezet megszerkesztésére.⁷⁸ Egy héttel később a minisztertanács elé terjesztette, és ezt kisebb változtatásokkal el is fogadták.⁷⁹

Ennek eredményeképpen születtek meg a császári rendeletek: április 7-i rendelet az egyház ügyeinek rendezéséről, április 13-i rendelet az oktatáshoz kapcsolódóan. Az ezekhez mellékelt rendelkezéseket április 18-án és 23-án írta alá az uralkodó.

E szabályozások rendezték a katolikus egyház kapcsolatát, illetve a püspököknek a császári felülvizsgálat nélküli kommunikációja Rómával, valamint széleskörű jogokat adtak a püspököknek. Szabadon kiadhattak hivatali hatalmukból eredő rendelkezéseket, ha a kormányhatóságokkal ezt a szándékukat egyeztették. A püspököknek joguk volt továbbá egyházi büntetést elrendelni, kivéve, ha ez az állampolgári jogokra hatással volt. Azokat az egyházi képviselőket, akik nem látták el kötelességeiket, a püspökök felfüggeszthették vagy hivataluktól megfoszthatták. Rendkívül fontos, hogy az intézkedések végrehajtásához állami karhatalmat (*bracchium saeculare*) vehettek igénybe.⁸⁰ Mindezzel a papság feletti püspöki hatalmat helyreállították, bővült a fegyelmezési jogkörük.⁸¹ A hitoktatók további rendelkezések alapján püspöki felhatalmazásra szorultak. A vallásoktatás minden iskolában az egyház által irányítottan működött, mely felett a püspökök széles körű jogosítványokkal rendelkeztek: többek között befolyással bírtak a vizsgák menetére és az istentiszteleti rend meghatározására.⁸² Mindezeket az oktatási intézkedéseiket *Sommaruga* oktatási miniszter által 1848 tavaszán hozott oktatási reformra tekintettel dolgozták ki. Az uralkodó főpapi kinevezési jogkörének gyakorlását megszorították annyiban, hogy egyházi beleegyezéshez kötötték.

A bécsi püspöki gyűlés kívánságainak jelentős része tehát teljesült az 1850 áprilisában kiadott rendelkezésekkel. Szakítottak a jozefinista tradícióval, és ez által új egyházpolitikai rendszert alapozhattak meg. A püspökök papság feletti erős hatalmi jogosultságai viszont a papság körében elégedetlenséget váltottak ki. Másrésről azonban az állam és az egyház viszonyát továbbra sem rendezték teljes egészében, bár *Thun* további miniszteri rendeleteket és a pápával kötött megállapodást helyezett kilátásba. A birodalom egysége érdekében tartós döntéseket kellett hozni és a folytonosság biztosítása érdekében 1855-ben az Osztrák Császárság konkordátumot kötött az egyházi állammal.⁸³

⁷⁸MR. v. 14. 3. 1850.

⁷⁹MR. v. 21. und 22. 3. 1850.

⁸⁰*Hellbling*, i. m. 371. o.

⁸¹*Hosp*, i. m. 222. o.

⁸²*Hellbling*, i. m. 371. o.

⁸³Habsburgermonarchie, i. m. 24-25. o.

2.3. Az 1855. évi osztrák konkordátum

A császár utasítást adott a kultuszminiszternek, hogy kezdjen tárgyalásokat a Szentszékkal az egyház és az állam közötti kapcsolat végleges szabályozása érdekében.⁸⁴ A konkordátum kidolgozásának munkálatai 1853-ban kezdődtek meg és mintegy két évet vettek igénybe. A figyelem és az előkészítés komolysága nem véletlen: a katolikus egyház és az állam szoros kapcsolata a neoabszolutizmus rendszerének legfontosabb összetartó ereje volt a távolról sem egységes, de egységesítendő birodalomban. A katolikus egyháznak meghatározó szerepe volt abban, hogy a birodalom nemzetiségeit összefogja, tekintet nélkül nyelvi, történelmi vagy etnikai különbségekre. A magyar és az osztrák egyház egységesítésére a római Szentszéknek volt egyedül joga, hiszen a katolikus egyház szerkezetét tekintve elvileg nem nemzeti egyházakból, hanem püspökségekből állt. *Ferenc József* birodalmára irányuló centralizálási törekvéseihez meghatározó eszköz volt tehát az egyház, ezért törekedett arra, hogy megállapodásra jusson a Szentszékkal. Az 1855. évi konkordátum ennek következtében összességében kompromisszumként értékelhető.⁸⁵

A bécsi érsek, *Rauscher* az állam teljhatalmú megbízottjaként folytatott tárgyalásokat a Szentszékkal.⁸⁶ Ő maga az egész birodalomra kiterjedő, egységes rendezés híve volt, és felfogásának már az 1850. év elején kiadott emlékirataiban is hangot adott. Hatására az uralkodó is magáévá tette az egységes rendezés elvét, melybe a magyar specialitások nem fértek bele és amely remekül illett a centralizáló abszolutista törekvésekhez.⁸⁷ A konkordátumot 1855. augusztus 18-án fogadták el és november 5-én császári pátensben hirdetették ki. *Ferenc József* és IX. *Pius* pápa között létrejött dokumentum értelmében számos állami feladat a katolikus egyház hatáskörébe került. Az egyház hatáskörében világi hatalomgyakorlóként működött. A konkordátum több pontban szabályozta a katolikus egyház helyzetét úgy, hogy hatálya az egész Habsburg Birodalomra kiterjedt, bár a magyar jogtörténetírás kifejezetten csak osztrák konkordátumnak tekinti a magyar alkotmányos szervek hiánya miatt.⁸⁸

A konkordátumban a császár lemondott a *placetum regium*-ról, így a továbbiakban nem volt szükség az uralkodó jóváhagyására a katolikusok egyházvezetők Szentszékkal való kapcsolattartásában (2-3.§). A püspökök egyházmegyéjük irányítását az egyházi jognak

⁸⁴*Hellbling*, i. m. 372. o.

⁸⁵*Habsburgermonarchie*, i. m. 25. o.

⁸⁶*Baltl – Kocher*, i. m. 232. o.

⁸⁷*Herger*, 2010, 113. o.

⁸⁸*Csizmadia, Andor*: *Rechtliche Beziehungen von Staat und Kirche in Ungarn vor 1944*. Budapest, 1971, 68. o.

alárendelve végezhatték (4.§). A katolikusok oktatása teljes mértékben az egyház hatáskörébe tartozott, a püspökök számára jogot biztosított a konkordátum a katolikus ifjúság nevelésének felügyeletére (5.§).⁸⁹ Az iskolákban az egyházi dogmák alá volt rendelve a tudomány, így a püspököket cenzúrajog illette meg a világi könyvekkel szemben.⁹⁰ A katolikus gimnáziumok és középiskolák oktatói csak katolikus vallásúak lehettek (7.§), ugyanakkor a középiskolák, szakiskolák és a főiskola továbbra is az állam felügyelete alatt működött,⁹¹ bár ezek tanárai közvetlenül az egyház felügyelete alatt álltak (8.§).⁹² A katolikusok házassági jogát tekintve az OPTK rendelkezéseit hatályon kívül helyezték és új házassági törvényt vezettek be (RGBL. Nr. 185.).⁹³ A házassági köteléki perekben történő bíraskodást a katolikus egyház hatáskörébe utalták (10.§).⁹⁴ Az állam védelmét élvezte a papság, az istentisztelet és az egyházszerkezet. A főpapok kinevezésének jogköre az uralkodótól az egyházhoz került, tekintet nélkül a magyar királyt illető legfőbb kegyúri jogra (*summum jus patronatus*),⁹⁵ viszont a kinevezett püspököknek beiktatásuk előtt a császárnak esküt kellett tenniük (19-20.§). A plébániák kialakítása, átszervezése a Szentszék jogaként lett rögzítve, amelyet a kormánnyal egyetértésben kellett végrehajtani. Az állam garantálta az egyház tulajdonhoz és bevételhez való jogát, és ezzel az erre vonatkozó korlátozások megszűntek. A konkordátum a vallási és oktatási pénzalap átadására kötelezte az államot, és meghatározta, hogy ezeknek felhasználása csak egyházi célokat szolgálhat (21.§). Túl azon, hogy a konkordátum következtében a katolikus egyház kivételezett helyzetbe került és erőteljes befolyást nyert az oktatásügyre és a házassági köteléki jogra, IX. Pius pápa azért is elégedett volt vele, mivel a jozefinista államegyházi rendszer felszámolását jelentette úgy,⁹⁶ hogy mindeközben az Osztrák Császárság továbbra is katolikus hatalomként jelölte meg magát.

A rendelkezés széles körű politikai vitát váltott ki. Bírálói mind a jozefinisták, mind a liberálisok között akadtak. 1856-tól 1867-ig számos röpirat látott napvilágot a konkordátumhoz kapcsolódóan, érveltek mellette és ellene ugyanúgy. 1867-ben a képviselőház kérvényt nyújtott be a konkordátum eltörlésére,⁹⁷ majd ennek következtében elrendelték a konkordátum revízióját. A császár 1870. július 30-án nyilvánította

⁸⁹Brauneder, i. m. 182. o.

⁹⁰Baltl – Kocher, i. m. 232. o.

⁹¹Brauneder, i. m. 179. o.

⁹²Habsburgermonarchie, i. m. 31. o.; Baltl – Kocher, i. m. 232. o.

⁹³Lásd Schulte, Johann Friedrich: Erläuterung des Gesetzes über die Ehen der Katholiken im Kaiserthum Österreich vom 8. Oktober und des kaiserlichen Patentes dazu Darlegung und Begründung der Bestimmungen des Kirchengesetzes, Prag, 1957; Hellbling, i. m. 372. o., Baltl – Kocher, i. m. 232-233. o.

⁹⁴Herger, 2006, 58-59. o.; Habsburgermonarchie, i. m. 31. o.

⁹⁵Herger, 2010, 113. o.

⁹⁶Habsburgermonarchie, i. m. 32-33. o.

⁹⁷Habsburgermonarchie, i. m. 34-40. o.

érvénytelennek azzal, hogy szankcionálta a katolikus egyház külső viszonyairól szóló törvényt.

2.4. Minisztertanácsi ülések

Az egyházipolitikai kérdések értelemszerűen a minisztertanács ülésein is rendre előkerültek. Vitán felül állt a felekezetek feletti állami felügyelet szükségessége, valamint az, hogy az állam köteles egyenlő bánásmódot tanúsítani a törvényesen elismert egyházak irányába.

Thun azonban nyíltan törekedett arra, hogy a többségi katolikus egyházat kedvező helyzetbe hozza. Így értékelték többek között azt az indítványát, hogy az innsbrucki egyetemen állítsanak fel az ottani jezsuita rend által egyetemi szintre felfejlesztendő teológiai kart, bár ezzel a konferencia többsége is egyetértett.⁹⁸

A konkordátum a katolikus egyház számára nagy befolyást engedett az oktatási ügyekre, amiből az 1858. január 2-i minisztertanácsi ülésen vita bontakozott ki a bécsi kereskedelmi akadémia tanáira vonatkozóan. Ezzel kapcsolatban ugyancsak eltérő vélemények ütköztek a miniszterek részéről, illetve a konkordátumban foglaltak felől is. *Thun* ahhoz ragaszkodott, hogy az iskola igazgatója és a történelemtanár katolikusok legyenek, a többi tanárt vallásától függetlenül kinevezhetik. Matematika oktatására ezután egy zsidó (*Spitzer*), természettörténetre pedig egy protestáns (*Zekeli*) tanárt választottak, azonban a kultuszminiszter megtagadta az elismerésüket. *Bruck* pénzügyminiszter megszólalásában a hangsúlyt a szakértelemre helyezte a tanárok kinevezésének feltételeként, nem pedig a vallási meggyőződésre. Minisztertársai támogatták álláspontját, így végül arra jutottak, hogy mivel a konkordátum VII. cikkelye nem vonta hatásköre alá a kereskedelmi iskolát, csak a középiskolákat, ott alkalmazhattak nem katolikusokat is tanárként.⁹⁹

1858 márciusában *Thun* javaslatot tett az áttérések rendjének reformálására, mind abban az esetben, ha katolikus hitről más keresztény hitre, mind akkor, ha keresztény hitről katolikusra irányult az áttérés. A belügyminiszter szerint a kormánynak szabad kezét ad a konkordátum a keresztény vallásokon belül a katolikus hitre való áttérés szabályozásával kapcsolatban, mivel erről az esetről a konkordátum nem rendelkezik. Eddig, ha valaki vallást szándékozott váltani, akkor szüksége volt arra, hogy ezt a lelkész kétszeresen megerősítse, valamint két tanúra, akik áttérési szándékát bizonyították. A javaslat szerint viszont ettől

⁹⁸Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848-1867, Abteilung III, Das Ministerium Buol-Schauenstein, Band 6, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2014, MK. v. 24. 3. 1857, MK. v. 31. 3. 1857, MK. v. 31. 7. 1857.

⁹⁹MK. v. 2. 1. 1858.

kezdve a katolikus hitre való áttérés formaságoktól mentesen zajlott volna, ami újabb előny lehetett volna a katolikus egyház számára. A minisztertársai azzal vádolták a kultuszminisztert, hogy ezzel utat nyithat az erőszakos áttérítések előtt és megzavarhatja a vallási békét. Az egyház elhagyásával kapcsolatban nézetkülönbség volt a Szentszék és az osztrák püspökök között. Utóbbiak szerették volna a klérus hatáskörét fenntartani az áttérés ügyében, ezzel az áttérő lelkiismeretére kívántak hatni, ezzel szemben a Szentszék úgy vélte, ez a hatáskör a politikai hatóságokat illeti meg. A feleknek nem sikerült megállapodásra jutni, és ennek következtében a *Májusi Törvényekig* az 1849-es szabályozás maradt érvényben.¹⁰⁰ Szemben állt egymással a korszakban a központi igazgatás által általában képviselt liberális jozefinizmus, illetve a pápa elsőbbségét hirdető ultramontán irányzat, melynek elnevezése („hegyeken túli”) Róma földrajzi elhelyezkedésére utalt. *Thun* az ultramontanizmus híveként annak felfogását a politikai életben is képviselte.

Az említett példák igazolják, hogy a minisztertanács többsége az '50-es évek második felében a felekezetek egyenlőségét fontosnak ítélte meg, és nem támogatta a katolikus egyház további előnyökhöz juttatását.

2.5. A *Májusi Törvények* hatása a római katolikusokra

Az 1868. évi *Májusi Törvények* célja az 1867. évi *Decemberi Alkotmány* rendelkezéseinek biztosítása érdekében az állam és az egyház elválasztása, illetve a felekezetek egyenlősítése és a katolikus egyház előjogainak megszüntetése volt. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy ezeket a szabadelvű törvényeket a katolikus többség éles kritikának vetette alá, mint ahogy felemelte hangját ellenük *IX. Pius* pápa és több püspök, többek között Linz püspöke, *F. J. Rudigier* is. Szerinte a házassági jogalkotás és jogalkalmazás, valamint az oktatás az egyház „Istentől származó joga”. *Rudigier* körlevelében a pápa elutasítására hivatkozott a törvényekkel kapcsolatban, hangsúlyozta a konkordátum érvényességét és papjait a *Májusi Törvényekkel* szembeni ellenállásra szólította fel. A linzi püspököt bíróság elé állították, majd két hétre börtönbe zárták, körlevelét pedig megsemmisítették.¹⁰¹ Az ítélelhozatal napját követően azonban a császár felmentette *Rudigiert*. *I. Ferenc József* hithű katolikusként, lelkiismereti okokból egyáltalán nem örült annak, hogy a szabadelvű törvényhozás eredményeként a *Májusi Törvények* megszülettek. Az 1868. évi és 1874. évi, a katolikus egyház külső viszonyait szabályozó *Májusi Törvényekkel* megkezdett folyamat az állam és a

¹⁰⁰MK. v. 27. 3. 1858.

¹⁰¹Habsburgermonarchie, i. m. 47-48. o.

katolikus egyház összefonódásának felszámolására azonban csak a vizsgált korszakot követően, a XIX-XX. század fordulóján zárult le mintegy harminc évre, az 1933. évi konkordátumig.

3. A protestáns vallások

3.1. Felekezeti egyenlőségre irányuló törekvések

A két protestáns egyház jogállását az előzőek fényében a legkönnyebben aszerint jellemezhetjük, hogy a felvilágosult abszolutizmus korában és a *Vormärz* idején, majd 1848 és 1867 között a katolikus egyházhoz képest mennyiben volt más a helyzetük, azaz a felekezeti jogegyenlőség formálisan és tartamát tekintve megvalósult-e.

A *Toleranzpatent* védelmet nyújtott a vallási kisebbségeknek, megengedte a protestáns vallásra való áttérést; általa a protestánsok a magán vallásgyakorlásra jogot kaptak, de a nyilvános istentiszteletet továbbra sem engedélyezték nekik. Templomot nem építhettek, csak imaházakat, meghatározott létszámú család után, különböző megszorításokkal (utcafronti bejárat és harang nélkül), illetve rendelkezhetek saját iskolával. A vegyes házasságokat a katolikus és a protestáns felekezet papja/lelkésze előtt meg lehetett kötni, a felek döntése szerint, és ha a férj katolikus volt, összes gyermeke, ha nem, csak a vele egyező nemű gyermekek követték őt vallásában. A vegyes házasságokból született gyerekek tekintetében tehát a nem katolikus szülő hátrányban volt, helyzete azonban mégis kedvezőbbnek tűnt, mint korábban, hiszen *Mária Terézia* a vegyes házasságból születettek katolikus nevelése céljából az 1749. január 17-i és az 1756. augusztus 30-i rendeletekben *reverzális* adására kötelezte a nem katolikus felet a házasságkötés előtt.¹⁰² Bár a *Türelmi Rendelet*től kezdődően a protestánsok betölthettek tanári állást, mégsem voltak egyenlők a katolikusokkal ezen a téren sem: nem alkalmazták őket ott, ahol katolikus volt hivatalban. Katolikus lelkészt nem hívhattak nem katolikus beteghez, az anyakönyveket katolikus plébániákon vezették, és bár az áttérés katolikus hitről protestánsra lehetséges volt, megnehezítették azt.¹⁰³ Mindez azonban ugyancsak előrelépést jelentett ahhoz képest, hogy az 1731. március 21-én kibocsátott *I. Carolina Resolutio* a hivatalviselését a Szent Szűzre tett eskükhöz kötötte.

A *Pillersdorfi Alkotmány* korábban ismertetett egyházpolitikai tárgyú rendelkezéseinek hatása a protestánsokra nézve rendkívül pozitív volt, amihez polgári és politikai jogegyenlősítésükön túl az is hozzájárult, hogy személyes vallásszabadságuk mellett

¹⁰²Herger, 2006, 78. o.

¹⁰³Baltl – Kocher, i. m. 179. o.

közösségi vallásgyakorlásuk is szabaddá vált. Mintegy négy hónappal az alkotmány elfogadását követően, 1848 augusztusában Bécsben konferenciát tartottak az osztrák területek protestáns egyházainak képviselői az egyház külső és belső ügyeinek rendezésének, illetve a katolikusokkal való egyenlőségre tett intézkedések kidolgozásának érdekében. Ezek után 1849 januárjában *Stadion* belügyminiszter támogatásával a protestánsok közös bécsi konferenciájának néhány követelése meg is valósult: *Stadion* álláspontja az volt, hogy „a protestánsok azon kívánságait, melyek a katolikus egyház jogaival összefüggnek” ekkor félre kell tenni, a többi azonban keresztülvihető.¹⁰⁴ Eltörölték a protestánsokra tekintettel az „akatolikus” jelzőt, amely mindeddig degradáló értelmet hordozott, és hivatalosan is bevezették az „augsburgi és helvét evangélikus” kifejezést felekezeteik megnevezésére. 18 év felett engedélyezett volt az áttérés a keresztény felekezetek között, és megengedték a protestánsok számára is, hogy vezessék a keresztelő-, házassági-, és halálozási anyakönyveket. Megszüntették a mindeddig kötelező stólapénzt, amelyet a különböző szolgáltatásokért a katolikus egyháznak kellett fizetni. Ilyen szolgáltatás volt többek között a házasságok kötelezően katolikus templomban történő kihirdetése, amelyet szintén megszüntettek. Egyes házasságok esetén azonban továbbra is katolikus pap előtt zajlott a házasságkötés. Összességében megállapítható, hogy a *Pillersdorfi Alkotmány* rendelkezéseinek megfelelően ténylegesen is megindult a protestánsok jogegyenlősítése.

Eközben C. S. *Schneider* evangélikus lelkész képviselőként beszédet tartott 1849. február 22-én a kremsieri birodalmi gyűlésen. Egyházpolitikai követeléseiben hangsúlyozta, hogy egyik felekezet a másikkal szemben nem élvezhet előjogokat.¹⁰⁵ Bár a *Kremsieri Tervezet* a fenti folyamatot nem volt képes továbbvinni, hiszen az oktroyált, koraalkotmányos *Olmützi Alkotmány* követte, ki kell emelni, hogy ez utóbbi alkotmánynak is voltak pozitívumai. Eszerint az állampolgári és politikai jogok gyakorlása független volt a vallási hovatartozástól, rögzítette a vallás megválasztásának és gyakorlásának teljes szabadságát. Az 1849-es alkotmány alapjogi pátense elvileg minden törvényesen elismert egyház és vallási közösség számára biztosította a belső önigazgatást. Az imaházak, amelyek a türelmi rendelet szerint voltak szabályozva, ezentúl rendelkezhetek nyilvános bejárattal az utcáról, toronnyal, és haranggal, illetve templomokként lettek számon tartva. A formális jogegyenlőség alkotmányos joga tehát megvolt a törvényesen elismert felekezetek vonatkozásában. A *Türelmi Rendeletben* még megtűrteként szereplő közösségek már ebben a jogi státuszban jelentek meg.

¹⁰⁴MR. v. 12. 1. 1849.

¹⁰⁵Habsburgermonarchie, i. m. 544-558. o.

1949 júniusában a protestánsokat újabb konferenciára hívta össze a belügyminisztérium. Ennek főbb témái a felekezetek államhoz és egymáshoz való viszonya, egyházalkotmány-tervezet kidolgozása, valamint a református-lutheránus unió kérdése voltak. A két konferencia (1848 augusztus, 1849 június) alkalmával azonban azonnali eredményekről szó sem lehetett.

A felekezetek egyenlőségre való törekvéseinek 1855-ben gátat vetett a Szentszékkal kötött konkordátum, mely ellen az örökös tartományok katolikus püspökségeihez képest mindeddig speciális jogokat élvező magyar és lombárd katolikus püspökök mellett a liberálisok és a jozefinizmus hívei is tiltakozásukat fejezték ki – más-más okból. A liberálisok szerint a konkordátum nem felel meg a „korszellemnek”, a modernizáció és a polgári átalakulás követelményeinek, míg a protestánsok elnyomva érezték magukat a katolikus egyház újonnan visszaszerzett túlsúlya által.

A külpolitikai kudarcok után 1859-től *I. Ferenc József* politikai irányváltotatásra kényszerült többek között az egyházpolitika területén is. A konkordátum ellen több vezető politikus is állást foglalt. Ezzel kapcsolatban elsők között *Karl Maager* szólalt fel 1860 szeptemberében a Birodalmi Tanácsban, amikor kiemelte a vegyes házasságokra és a protestánsok állampolgári és politikai jogainak rendezésére irányuló szabályozások szükségességét. *Maagernek* köszönhetően kezdődtek meg a munkálatok a *Protestáns Pátens* kidolgozására.¹⁰⁶

3.2. A Protestáns Pátens

Bár dolgozatom tárgya az Osztrák Császárságon belül a cislajtán területekre szorítkozik, a protestáns felekezetek szervezete tekintetében nem hagyható figyelmen kívül a magyar *Protestáns Pátens* sem, melynek rendelkezései alapul szolgáltak az egész birodalomra kiterjedő pátens megalkotásához. Az 1859. szeptember 1-jén oktrojált magyar *Protestáns Pátens* kidolgozása *Thun* kultuszminiszter, *J. A. Zimmermann* és *J. A. Freiherr von Helfert* nevéhez fűződött.¹⁰⁷

A magyar evangélikus egyházak különösen elkötelezettek voltak nem csak vallási, de a nemzeti kérdésekben is. 1848-ban ők képviseltették magukat legnagyobb számban a politikai reformok kidolgozásánál, ezért nem csoda, hogy a bécsi kormányzat a protestánsokban a lázadó magyarságot vizionálta és így 1848 után mindent megtett, hogy

¹⁰⁶Habsburgermonarchie, i. m. 544-558. o.

¹⁰⁷Habsburgermonarchie, i. m. 544-558. o.

törekvéseiket elfojtsa. *Bach* szerint a magyar evangélikus egyházak „született ellenzékét” jelentettek Bécs ellen. Mindezek mellett a protestáns egyházra irányuló rendelkezések megalkotásánál erős szerepet játszott a *Habsburg*-ház katolikus vallása és *I. Ferenc József* császár pápa iránti hűsége, a jozefinizmus felszámolására irányuló törekvései is.¹⁰⁸

A magyar szabadságharc leverését követően, noha az *Olmützi Alkotmány* 2. szakasza lehetővé tette az elismert egyházak számára, hogy ügyeiket önállóan intézzék, a hadiállapotra hivatkozva korlátozták az alkotmányos jogokat. *Haynau* ezt kihasználva hadiparancsot adott ki a magyarországi protestánsokra nézve, melyben megreformálta az egyházak szervezetét, és alárendelte őket az udvari érdekeknek. (Bár ez a hadiparancs csak 1854-ig volt hatályban, a protestáns egyházak szervezetét ekkor ismét rendeleti úton szabályozták hazánkban.) A magyar protestáns egyházalkotmányt követően az egész birodalomra kiterjedő rendezést vettek tervbe az evangélikusokra nézve 1850 júniusában a minisztertanács ülésein. A reform ezúttal is csak tervezet maradt, és az ellenállás következtében 1854-re a kormányzat felhagyott az összbírodalmi protestáns egyházalkotmány kivitelezésével.

Az uralkodó ezek után külön rendezte a német-szláv tartományok és a magyar, illetve erdélyi területek protestáns felekezetinek szervezetét,¹⁰⁹ az elveket tekintve azonban azonos alapokon. Az ehhez kapcsolódó előkészületek vonatkoztak mindkét evangélikus egyházra.¹¹⁰ 1855 tavaszán magyar, erdélyi, szlovák, horvát és szerb egyházi képviselőket hívtak Bécsbe, akik hozzászólásokat tehettek a rendelet javaslatára. Bár az egyetértés nem volt teljes közöttük, illetve a kormányzat között, *Thun* végül elégedetten zárta le a bizottmány munkáját. A képviselők javaslatainak megvalósítását a miniszter nem tartotta lehetetlennek, melyekben az egyházi ügyek elhatárolását kívánták megvalósítani az állam befolyásától, megbízottjaitól. A minisztériumi előkészületek és az egyháziak gyűlésének eredményeképp 1856-ra elkészült javaslat azonban nem tükrözte vissza a szükséges autonómiát és szabadságjogokat, így elégedetlenséget váltott ki a protestáns egyházak részéről. Ám a kormányzat 1858-ban mégis úgy döntött, hogy oktroy útján keresztülviszi akaratát és mellőzi a zsinati törvényhozást.¹¹¹

Az 1857. december 30-i és 31-i, illetve az 1858. január 4-i és 6-i miniszterkonferenciákon¹¹² az uralkodó elnökle mellett élénk tárgyalásba kezdtek a magyar evangélikus egyházak helyzetének rendezéséről. A jelenlévők között volt többek között *Buol-Schauenstein*, *Thun* kultusz- és oktatásügyi miniszter, *Alexander Bach* belügyminiszter és

¹⁰⁸*Herger*, 2010, 161-162. o.

¹⁰⁹*Herger*, 2010, 163-166. o.

¹¹⁰Lásd hozzá *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848-1867, Abteilung III, Das Ministerium Buol-Schauenstein*, Band 6, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2014.

¹¹¹*Herger*, 2010, i. m. 167. o.

¹¹²MK. v. 30. und 31. 12. 1857; MK. v. 4. und 6. 1. 1858.

Nádasdy, aki egyben volt az igazságügyért felelős miniszter és a magyarok képviselője. Rajtuk kívül megjelent még *Albrecht, Stephan von Hauer* és gróf *Majláth Antal*. Élénk vita bontakozott ki a miniszterek többsége és *Thun* között, akinek a január 4-i konferencián kifejtett álláspontja szerint a magyar zsinati-presbiteri rendszer és az egyházi irányítás érvényesülhet, azonban az állam felügyeleti joga ezt korlátozhatja. A konzisztórius elemek beépítésével, egy lutheránus és kálvini felsőbb tanács létrehozásával minden szervnek meg kell küldenie tanácskozásait a politikai hatóságnak, illetve a főfelügyelői hivatalok betöltésénél a politikai szempontokat figyelembe kell venni. Az egyéb belső szervezettel kapcsolatos ügyeket *Thun* meghagyta volna zsinati hatáskörben.¹¹³

1859-től kezdődően a minisztertanácsi üléseken a vallási- és oktatási minisztert érintő legfőbb téma továbbra is a *Protestáns Pátens* volt. Hosszú előkészítő munkálatok után júliusra a tervezetet beterjesztették az uralkodó elé. A kultuszminiszter által fontosnak tartott elképzelések lényegében helyet kaptak a dokumentumban, és az „átmeneti” jelzővel ellátott egyházalkotmány pátensként került kihirdetésre 1859. szeptember 1-jén. Egy nappal később az ehhez kapcsolódó rendeletet fogadták el, majd szeptember 10-én és 13-án kihirdették. A rendelkezések rendkívüli tiltakozást váltottak ki; az egyháziak követelték a zsinat összehívását, a '48 előtti állapot helyreállítását. *Thun* elutasította ezeket a törekvéseket, illetve a konventet, amely kérelmet terjesztett be a pátens és a miniszteri rendelet hatályon kívül helyezésére, törvénytelennek ítélte, és ragaszkodott ezekhez.

A pátens és a rendelet eltörölte a magyar protestáns egyházak 1848 előtti önállóságát. A kialakított szervezetrendszer csak formális autonómiát biztosított (előljárók választásának joga, világi és egyházi személyekből álló szervek), ugyanis az állam befolyása széles körben érvényesülhetett; felügyeletébe tartozott a törvényesség ellenőrzése, megtartása, a szuperintendenciák konventjeinek határozatai, zsinati törvényjavaslatok miniszteri jóváhagyással voltak végrehajthatók, illetve a zsinati jegyzőkönyveket is kötelesek voltak bemutatni. Az alkotmányosság szintén sérült azzal, hogy az intézkedéseket pátens formájában rögzítették, oktroy útján. A rendelkezések a magyar nemesség befolyásának csökkentését célozták meg az egyházi testületekben. A magyarok elutasítóan reagáltak az intézkedésekre, a szlovákok támogatták Bécs politikáját, míg a németek megosztottak voltak a kérdésben.¹¹⁴

A magyar *Protestáns Pátens* rendkívüli ellenállás váltott ki itthon. Végezetül emiatt és több más tényező együttes hatására *I. Ferenc József* 1860. május 15-én a pátent visszavonta

¹¹³MK. v. 30. und 31. 12. 1857; MK. v. 4. und 6. 1. 1858.

¹¹⁴*Herger*, i. m. 167-170. o.

azzal a feltétellel, hogy a szuperintendenciák szabadon dönthetnek az egyházalkotmány alkalmazása mellett vagy azzal szemben.

Ugyanebben az évben Bécsben az oktatási és kultuszügyi minisztériumon belül létrehoztak egy evangélikus osztályt. Ausztriában a protestáns egyházak újrendezése összekapcsolódott az állam újjászervezésével, melyhez az abszolutizmus és az alkotmányosság közötti átmenetben az *Októberi Diploma*, majd a *Februári Pátens* jelentették az első lépéseket, de fontos szerepet töltött be az osztrák protestánsok Magna Chartájának¹¹⁵ nevezett *Protestáns Pátens* is.

A pátens biztosította az egyenlőséget a protestánsok és a katolikusok között, de az állammal való viszonyukat tekintve nem született megoldás. Az 1.§ szerint jogot kaptak ügyeik önálló rendezésére, igazgatására és irányítására, azonban meghatározásra került az egyház szerkezete. Négy szint különült el, melyek a helyi egyházközség („*Pfarrgemeinde*”), a szeniorátus („*Senioratsgemeinde*”), a szuperintendencia („*Superintendentialgemeinde*”) és az összegyház („*Gesamtgemeinde*”) szintjei voltak (3.§). A 7.§ a választott szuperintendens megerősítéséről, illetve a kinevezési jogról szól, a tartományfejedelem jóváhagyási jogának érvényesülését azonban nem érintette a szakasz. A 8.§ megállapította, hogy „a császári és királyi evangélikus egyházi tanács előjáróit és tanácsosait Mi (*von Uns*) választjuk”. Ezen rendelkezések által tehát az egyházi autonómia korlátozottan érvényesült, viszont az állami védelem biztosítva volt: az evangélikus gyülekezetek és hivatalok által törvényes módon létrehozott rendelkezések végrehajtásához a világi hivatalok védelmét és támogatását igénybe lehetett venni (10.§). A protestáns felekezeteknek joga volt ahhoz, hogy a törvényben megengedett módon minden helyen, saját igényeik szerint iskolát létesítsenek (11.§). A 20.§ rögzítette az államkincstár támogatásához való jogot. A pátens tartalmazta azt is, hogy az evangélikusok egyházi és oktatási céljaik biztosítására egyesületeket hozhatnak létre a császárság területén, illetve kapcsolatra léphetnek ugyanilyen külföldi evangélikus egyesületekkel.¹¹⁶ Ezek a rendelkezések – annak ellenére, hogy nem elégítettek ki minden protestáns kívánságot – a túlnyomó részt hasonló tartalmú magyar *Protestáns Pátenssel* szemben pozitív megítélést kaptak az érintettektől. Nem meglepő, hogy a pátens kiadása után nem sokkal, 1861 júliusában IX. Pius pápa panaszt tett a protestánsok jogainak kiterjesztése miatt.

¹¹⁵Habsburgermonarchie, i. m. 544-558. o.

¹¹⁶Habsburgermonarchie, i. m. 554-556. o.

3.3. A Májusi Törvények

A *Protestáns Pátenssel* elvileg jogegyenlőség érvényesült a katolikus és a protestáns egyházak között, ennek tényleges megvalósításához azonban további szabályozás volt szükséges, kezdve a házassági köteléki joggal. A konkordátumban foglaltak nem fértek össze az 1867-es *Decemberi Alkotmány* alapjogi katalógusával, hiszen a konkordátum a katolikus egyház előjogait biztosította a felekezetek közötti egyenlőség elvével szemben.¹¹⁷ Így amikor a *Májusi Törvények* kiadásra kerültek, a protestánsok örömmel fogadták az oktatás, a házasság és az egyházak felett a jozefinista állami felségjog helyreállítását. Mint szó volt róla, elsőként a konkordátum házassági köteléki jogi rendelkezéseit helyezték hatályon kívül, helyreállították az *OPTK* rendelkezéseit és megszüntették a szentszékek hatáskörét a házassági ügyekben. A felekezeti jogegyenlőséget szolgálta a szükségbeli polgári házasságkötés lehetővé tétele is. A vegyes házasságból született gyermekek számára a szülők szerződésben megegyezhettek arról, hogy melyikük vallását kövesse gyermekük, majd a 14. életévét betöltve a gyermek maga választhatta meg hitét és szabadon áttérhetett.¹¹⁸ A *Májusi Törvények* deklarálták az oktatás egyháztól való függetlenségét, az oktatás irányítása és felügyelete az állam nevelési feladatai közé tartoztak. A konkordátum feloldását követően az az 1874-es *Májusi Törvények* a katolikus egyház külső viszonyainak szabályozásával, valamint az újonnan létrehozott vallási közösségek törvényesítési feltételeinek szabályozásával ezt a jogegyenlősítési folyamatot zárták le úgy, hogy a szabadelvű kívánalmaknak megfelelően nem zárkóztak el újabb felekezetek törvényes elismerésétől sem.¹¹⁹

¹¹⁷Brauneder, i. m. 198. o.

¹¹⁸Habsburgermonarchie, i. m. 556-558. o.

¹¹⁹Brauneder, i. m. 198-199. o.

IV. Összegzés

Az 1848-at követő szűk két évtized során az egyházak és az állam viszonyában, valamint a szabadságjogok deklarálásában és biztosításában bekövetkezett változások rendkívül gyorsan követték egymást. Az egyházak jogállása a tárgyalt időszakban változóan alakult. Az Osztrák Császárságban a nyugati modellekhez képest megkésett és többnyire a nyugati, organikus fejlődés eredményeit figyelembe vevő polgári modernizáció¹²⁰ alapjaiban liberális elvek szerint valósult meg, de úgy, hogy ezzel együtt a katolikus egyházzal szemben az állam óvatos, előzékeny politikát folytatott.

Az 1804-ben életre hívott Osztrák Császárság több nemzetet foglalt magába, emellett megosztott volt vallási szempontból is épp úgy, ahogy a felvilágosult abszolutizmus korában is. *II. József* uralkodásától az egyházak pluralizmusát erőszakos rekatolizáció helyett toleranciával kezelték. A *Voltaire* tanaiban mérget látó és katolikus vallásához ragaszkodó felvilágosult uralkodó egyházpolitikai rendszere, az ún. jozefinizmus az abszolút államokra jellemző államegyháziságot fenntartotta, de más vallású alattvalóinak is biztosított bizonyos korlátozott jogokat. A katolikus vallás meghatározó maradt, egyedül ez a felekezet rendelkezett a nyilvános vallásgyakorlás jogával, ugyanakkor a többi felekezet számára biztosították egyéni szabadságjogként a magán vallásgyakorlást. A következő évszázad egyházpolitikai törekvései két szempontból is ehhez a korszakhoz kapcsolódtak: egyrészt a katolikus egyház vonatkozásában a jozefinizmus rendelkezéseinek felszámolásáról volt szó, másrészt a protestánsokkal szembeni tolerancia kiteljesítéséről a felekezeti jogegyenlőség biztosítása érdekében.

A töréspontot – bár kisebb előrelépések korábban is voltak – mindenképpen az 1848. évi alkotmányos változások jelentették. A fejlődés azonban nem egyenes vonal mentén alakult. A koraalkotmányos *Pillersdorfi Alkotmány* szabadságjogi rendelkezéseit a *Kremsieri Tervezet* nem tudta továbbfejleszteni, kibontakoztatni, de hiányoztak az alkotmányos jogok tényleges biztosításának feltételei is. Az összbirodalminak szánt *Olmützi Alkotmány* rendelkezései a gyakorlatban nem érvényesültek, és a neoabszolutizmus rendszerében értelemszerűen az egyházpolitikai kérdéseket sem törvényes úton (a külső viszonyokat tekintve), illetve egyházi autonóm jogalkotással (az egyházak belső viszonyait tekintve),

¹²⁰Lásd *Kajtár István*: A 19. századi modern magyar állam- és jogrendszer alapjai: Európa – haladás – Magyarország. Budapest-Pécs, Dialóg Campus, 2003.

hanem oktroy útján, valamint konkordátummal rendezték. A '48-as jogegyenlősítési törekvések ezzel jó időre elfelejtődtek. Az 1855. évi konkordátum a katolikus egyház államhoz való viszonyát olyan módon rendezte, hogy az előbbi számára előjogokat biztosított a többi felekezettel szemben. Meghatározó befolyással bírt az oktatással és a házassággal kapcsolatok ügyekre. *I. Ferenc József* lemondott a *placetum regium*-ról, ezáltal az egyházi állammal, azaz egy idegen állammal való kapcsolattartásban sem volt akadályozva a katolikus egyház.

A vizsgált korszak végén, 1867-ben a katolikus egyház dominanciájának megszüntetésére vonatkozó törekvések a *Decemberi Alkotmánnyal*, illetve a *Májusi Törvényekkel* újabb törésponthoz értek. Megszűntek a katolikus egyház előjogai, felbontották a konkordátumot, valamint erőfeszítéseket tettek az állam és az egyház szétválasztására. Az állam az egyházakkal szemben ekkor már semlegesként határozta meg magát, melynek alapfeltételeként tekintettek arra, hogy a felekezetek egyenjogúsága a törvényes elismeréssel érvényesülhessen és az egyének számára biztosítva legyen a vallás szabad megválasztása és a közösségi vallásgyakorlás szabadsága – a törvényes keretek között. A folyamat bár 1867-ben újra megkezdődött és számos eredményre vezetett, megnyugtatóan csak a XIX-XX. század fordulóján zárult le. Dolgozatomban a szabadságjogok közül különösen egyre, a vallásszabadság kérdésre koncentráltam, de megállapítható, hogy a szakaszos változások a többi klasszikus szabadságjog esetében is megvoltak, és ezek többnyire együtt, azonos eszmei alapokhoz kötődve fejlődtek az Osztrák Császárságban is.

V. Irodalomjegyzék

Baltl, Hermann –Kocher, Gernot: Österreichische Rechtsgeschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart. Leykam Buchverlag, Graz, 2008

Böckenförde, Ernst-Wolfgang: Moderne deutsche Verfassungsgeschichte (1815-1918). Kiepenheuer & Witsch, Köln, 1972

Brandt, Harm-Hinrich: Der österreichische Neoabsolutismus, Staatsfinanzen und Politik 1848-1860. Band 1-2, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1978

Brauneder, Wilhelm (ford.: Kajtár I.): Osztrák alkotmánytörténet napjainkig. JPTE Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs, 1994

Brauneder, Wilhelm: Österreichische Verfassungsgeschichte. Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, Bécs, 1987

Cassiert, Ernst: Die Philosophie der Aufklärung. Tübingen, 1932

Csizmadia Andor: Rechtliche Beziehungen von Staat und Kirche in Ungarn vor 1944. Budapest, 1971

Dock, Adolf: Der Souveränitätsbegriff von Bodin bis zu Friedrich dem Großen. Straßburg, 1897

Halmai Gábor: Az emberi jogok igazolása, közzétette: Az emberi jogok és az európai tradíció (szerk.: Tallár Ferenc). Osiris Kiadó, Budapest, 2002

Hazard, Paul: Die Herrschaft der Vernunft. Hamburg, 1949

Hazard, Paul: Die Kriese des europäischen Geistes 1680-1715. Hamburg, 1939

Hellbling, Ernst C.: Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte. Springer Verlag, Bécs, 1956

Herger Csabáné - Kajtár István (szerk.): Európai jogtörténeti portrék I. Werner Ogris, Dialóg Campus, Pécs, 2007

Herger Csabáné: A növételtől az állami anyakönyvvezetőig. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs, 2006

Herger Csabáné: Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2010

Hock, Carl Freiherrn von: Der österreichische Staatsrath (1760-1848. Bécs, 1972

Hollsteiner, Johannes: Das österreichische Konkordat in seiner kirchen- und staatsrechtlichen Bedeutung, unter besonderer Berücksichtigung der eherechtlichen Bestimmungen. Leipzig-Wien, 1937

Hoor, Ernst: Erzherzog Johann von Österreichs als Reichsverweser. Bécs, 1981

Hosp, Eduard: Kirche Österreichs im Vormärz. Verlag Herold, Bécs – München, 1971

Kajtár István – Herger Csabáné: Egyetemes állam- és jogtörténet. Dialóg Campus Kiadó, Pécs, 2013

Kajtár István: A 19. századi modern magyar állam- és jogrendszer alapjai: Európa – haladás – Magyarország. Budapest-Pécs, Dialóg Campus, 2003

Köstler, Rudolf: Das österreichische Konkordatsrecht. Wien, 1937

Leisching, Peter: Kirche und Staat in den Rechtsordnungen Europas. Freiburg, 1973

Oberste Gewalt des Staates in Rücksicht auf die Ehen. (név nélkül), Wien-München, 1784

Olechowsky, Thomas: Vom Oktoberdiplom zum Februarpatent. In: NÖ Institut für Landeskunde. Studien und Forschungen aus dem niederösterreichischen Institut für Landeskunde 56, St. Pölten, 2013

Osterloch, Larl-Heinz: Historische Studien. Joseph von Sonnenfels und die österreichische Reorbewegung im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus. Matthiesen Verlag, Lübeck und Hamburg, 1970

Rauscher, Joseph Othmar: Die Ehe und der zweite Hauptstück des Bürgerlichen Gesetzbuches. Wien, 1868

Rumpler – Urbanitsch (szerk.): Die Habsburgermonarchie 1848-1918, Band VII/1 Verfassung und Parlamentarismus. Verlag der österreichische Akademie der Wissenschaften, Bécs, 2000

Schulte, Johann Friedrich: Erläuterung des Gesetzes über die Ehen der Katholiken im Kaiserthum Österreich vom 8. Oktober und des kaiserlichen Patentes dazu Darlegung und Begründung der Bestimmungen des Kirchengesetzes. Prag, 1957

Wandruszka – Urbanitsch (szerk.): Die Habsburgermonarchie 1848-1918, Band IV, Die Konfessionen. Verlag der österreichische Akademie der Wissenschaften, Bécs, 1985

Wandruszka – Urbanitsch (szerk.): Die Habsburgermonarchie 1848-1918, Band II Verwaltung und Rechtswesen. Verlag der österreichische Akademie der Wissenschaften, Bécs, 1975

Winter, Eduard: Barock, Absolutismus und Aufklärung in der Donaumonarchie. Europa Verlag, Bécs, 1971

Zöllner, Erich: Ausztria története, Osiris Kiadó – 2000, Budapest, 1998

VI. Forrásjegyzék

Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848-1867, Abteilung III, Das Ministerium Buol-Schauenstein, Band 6, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Bécs, 2014

Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848-1867, Abteilung II, Das Ministerium Schwarzenberg, Band 1-2, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Bécs, 2002, 2005

Allerhöchstes Patent vom 25. April 1848 Verfassungs-Urkunde des österreichischen Kaiserstaates, <http://www.verfassungen.de/at/at-18/verfassung48.htm>

Entwurf des Österreichischen Reichstages welcher in der Zeit vom 22. Juli 1848 bis 4. März 1849 getagt hat, zuerst in Wien, ab dem 22. November 1848 in Kremsier (Mgft. Mähren) ("Kremsier Entwurf"), <http://www.verfassungen.de/at/at-18/kremsier49.htm#grundrechte>

Kaiserliches Patent über die durch die constitutionelle Staatsform gewährleisteten politischen Grundrechte. (Grundrechtspatent) vom 4. März 1849, <http://www.verfassungen.de/at/at-18/grundrechtspatent49.htm>

Kaiserliches Patent vom 31. December 1851 (R.G.Bl. 2/1852), <http://www.verfassungen.de/at/at-18/silvesterpatent51.htm>

Kaiserliches Patent vom 5. März 1860 (R.G.Bl. 56/1860) womit eine Verstärkung des Reichsrathes durch außerordentliche Reichsräthe angeordnet wird, und die Bestimmungen über die Zusammensetzung und den Wirkungskreis des verstärkten Reichsrathes getroffen werden., <http://www.verfassungen.de/at/at-18/oktoberdiplom-patent56-60.htm>

Die Verfassung der österreichischen Monarchie, nebst zwei Beilagen vom 26. Februar 1861 (Kaiserliches Patent), <http://www.verfassungen.de/at/at-18/februarpatent61-i.htm>

Staatsgrundgesetz vom 21. Dezember 1867 (R.G.Bl. 142/1867), über die allgemeinen Rechte der Staatsbürger für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder, <http://www.verfassungen.de/at/at-18/stgg67-2.htm>